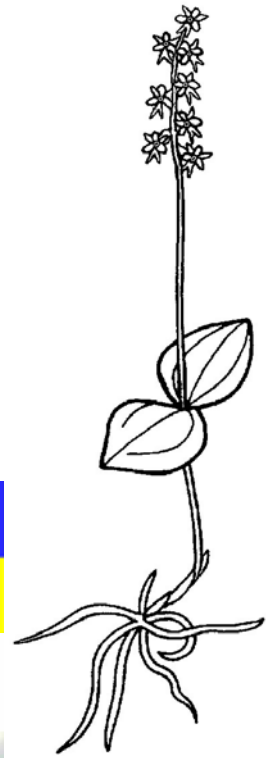

Listéra

1 - 2022

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
37. årgang, 2022, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Øystein Nilsen, oeysnil@online.no
Tlf.: 93259233

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296

Styremedlem: David Mundal, davmundal@gmail.com
Tlf.: 41229294

1. Varamedlem: Øivind Kortner, okortner@online.no
Tlf.: 91541184

2. Varamedlem: Anne Vinorum, anne@vinorum.net
Tlf.: 35514117 / 95989195

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohagmobil@gmail.com),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steiniger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Solsikke *Helianthus annuus*, Ukrainas nasjonalplante. Foto: Norman Hagen
ISSN: 0801 - 9460

LILJEKONVALLENE

Klokker som ikke gir lyd fra seg
blomstrer i lyse kvelder...
Ringer de aldri for deg og meg?
sommerens hvite bjeller?

Liljekonvallenes klokkespill
når ikke noens øre –
det som de blyge små blomster vil
kan bare *hjertet* høre.

Evner en junikvelds milde luft
bryte ditt hjertes panser,
klinger som klokker konvallenes duft
inn over sinn og sanser.

Siden – når sommerens blomster er gjemt
under det løv som faller –
minnes du ennå som klokkeklemt
duften av liljekonvaller.

Arne Paasche Aasen

Dikt fra *Bak hvert vindu*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1950.

LITT MER OM SLEKTA *Selinum*

Roger Halvorsen

Innledning

I forrige heftet av *Listéra* (2-2021) skreiv jeg en del om krusfrø *Selinum carvifolia* som altså bør beskrives som en "supersørøstlig" art hos oss. Da nevnte jeg også et angivelig funn av slekta *Selinum* som Hans Jacob Wille (1786) har med i sin planteliste fra Seljord, et funn det er diskutert hvorvidt virkelig er krusfrø.

Egentlig er det nevnt to funn av slekta hos Wille. Han skriver:

Selinum sylvestre, hvis Rod er deelt i adskillige Grene, og S. lactescens, hvis Rod er enkelt, voxer begge ved Klokkerstuen, og paa den lille Øe ved Præstegaardens Qværne Huus.

Går vi inn i M. N. Blytts *Norges Flora* (bind 3), ser vi at Blytt kaller sløke for *Angelica sylvestre* (*A. silvestris*) og videre at den på norsk kalles

"Jol (langt o). Gjeitejul. Sløkja". Som synonym har han med *Selinum sylvestre* Cr. (if. Godr.). Derfor er det kanskje sannsynlig at det Wille kaller *Selinum sylvestre* nettopp er sløke.

Ser vi så på *Selinum lactescens*, er dette en art som det er mer tvil om. Ingen av de floraverka jeg rår over

til vanlig har med dette navnet, og jeg har dermed ikke noen rimelig forklaring på dette vitenskapelige navnet og hvilken plante det dreier seg om.

Det funnet av den arten som H. J. Wille har bestemt og kaller *S. lactescens*, har likevel en forklaring. (Spørsmålet er bare om Wille har riktig bestemmelse av dette funnet. Se nedenfor!)

"Sillejords beskrivelse" kom ut i 1786.

En del forvirring omkring artseptet *lactescens*.

På nettet kan vi lese at navnet *Selinum lactescens* Lam. første gang blei publisert i 1778 av den franske naturforskeren Jean-Baptiste Pierre Antoine de Monet,

J. B. Lamarck (Fra Wikipedia)

chevalier la Marck (1744-1829) i *Flore Française, ou Descriptions Succinctes de Toutes les Plantes qui Croissent Naturellement en France* (i bind 3).

På s. 418 i Lamarcks franske flora finnes *Selinum lactescens* beskrevet. Det er oppgitt flere navn her. Angivelsen er skrevet slik:

Tige laiteufe.

Selin lactescens.	<i>Selinum lactescens.</i>
<i>Thyffelinum palustre.</i>	Tournef. 319.
<i>Selinum palustre.</i>	Lin. Sp. 350.
β. <i>Thyffelinum Plinii.</i>	Tournef. 319.
<i>Selinum sylvestre.</i>	Lin. 350.

I tillegg har Lamarck med en *Selinum*-art til: *Selinum angulatum*. Denne er angitt slik:

Tige non laiteufe.

Med overskriftene "Tige laiteufe"

Selin anguleux.	<i>Selinum angulatum.</i>
<i>Angelica pratensis.</i>	<i>apii folio, altera</i> Tournef. 313.
<i>Selinum carvifolia.</i>	Lin. Sp. 350

og "Tige non laiteufe" menes vel på fransk "stengel med og uten melkesaft" (egentlig melkeaktig, hvit).

Lin. Sp. viser til Carl Linnés verk *Species Plantarum* (1753), og Tournef. viser til Joseph Pitton de Tourneforts verk *Institutiones rei Herbariæ* (1700).

Nå har imidlertid Erik Ljungstrand gjort meg oppmerksom på at artsepitetet *lactescens* allerede blei anvendt av den sveitsiske botanikeren Caspar Bauhin (1560-1624) i hans verk *Pinax Theatri Botanici* som kom ut i 1623.

På s.162 har Bauhin ført opp navnet *Seseli palustre lactescens*, og på linja under står det så *Seseli palustre*. Det er dermed ganske sannsynlig at det er mjølkerot den gamle botanikeren har hatt i tankene. Han har tatt med 13 arter som føres til slekta *Seseli* – det er altså ikke snakk om slektsnavnet *Selinum* her, men *Seseli* – og variasjonene av navn innafor hver art i denne slekta hos Bauhin er så stor at dette taler sitt tydelige språk om hvor vanskelig nomenklaturen innen skjermplantefamilien er, akkurat slik Erik skreiv til meg i en epost:

Umbellaternas nomenklatur är inte det allra lättaste; i synnerhet i äldre floror har de ofta kallats för vetenskapliga namn som kan vara svåra att lokalisera, och svåra att förstå vad som egentligen menades med.

Caspar Bauhin (fra Prabook)

Selinum palustre er altså et tidligere synonym på mjølkerot *Paucedanum palustre*, og *S. sylvestre*, slik som Blytt skreiv, er kanskje et synonym for sløke.

Joseph Pitton de Tournefort
Science History Images /
Alamy Stock Photo

Navnet *Selinum angulatum* Lam. er, som vi kan se hos Blytt, oppført som et synonym for *Selinum carvifolia* L. med Lamarck som auctor (den som har gitt planta sitt vitenskapelige navn). **Lin.** (=L.) henviser til Linné som auctor.

På nettstedet til Kew for *Selinum latescens* kan en imidlertid lese at dette navnet ikke er godkjent i *The World Checklist of Vascular Plants*, ei internasjonal liste som på sitt vis holder orden på den vitenskapelige navnesettinga på all verdens planter (*International Plant Names Index and World Checklist of Selected Plant Families*).

Det er i grunnen ganske utrolig at Wille i 1786 allerede kan ha snappa opp dette navnet fra Lamarcks publisering(?) eller kan hende han har funnet det hos Bauhin, og brukt det i "Sillejords beskrivelse", altså bare åtte år etter at Lamarck publiserte det.

Wille må ha vært godt kjent med det internasjonale botaniske miljøet.

Kew Garden har også lista opp ei rekke synonymer for mjølkerot *Peucedanum palustre*, og et av dem er nettopp *Selinum lactescens* (selv om det ikke var godkjent).

Kanskje er det på et vis greit at det er blitt hengende ved mjølkerot som et synonym siden artsepetetet *lactescens* ifølge Smith (1971) betyr *becoming milky* (en sannsynlig oversettelse vil vel kunne være noe slikt som "som lekker melk"?).

Et av kjennetegna på unge mjølkerotplanter er nettopp dette at de har en hvit saft. Blytt (s. 874) skriver nederst i artikkelen om mjølkerot: *Indeholder en hvid Melkesaft*.

Litt om krusfrøs *Selinum carvifolia* i det norske floraatlas, bind III (Fægri, Danielsen 1996)

Men så er altså spørsmålet om hvorvidt *Selinum lactescens* hos H. J. Wille er krusfrø eller mjølkerot og om noen av de to artene virkelig er funnet i Seljord. Fægri, som har ført i pennen avsnittet om krusfrø, skriver på s. 101 at mulighetene for forvirring alltid er overhengende i *Umbelliferae* (*Apiaceae* skjermplantefamilien), og han tar opp spørsmålet om H. J. Willes angivelse av en mulig krusfrø fra Seljord, en angivelse som han så karakteriserer som heller forvirrende. Professor i botanikk Johan Nordal Wille *(1902, s.70-71) skriver om funnet, men Fægri mener at han da ikke klargjør spørsmålet.

Wille skriver:

O. Dahl siger om dette Plantenavn paa et Sted (Oversigt over Samlinger, S. 64): "Den anførte Selinum lactescens synes ifølge herbariet, hvor der ligger et exemplar med dette navn, neppe at have været nogen anden end den, der benævnes Selinum sylvestre; " paa et andet Sted (HAMMERS brevveksling, S. 313) anfører imidlertid O. Dahl: Selinum palustre (I Hb. ogsaa benævnt S. lactescens)". Det synes saaledes ikke udelukket, at den i "Beskrivelse over Sillejord" opførte Selinum lactescens kan være Peucedanum palustre, men da ingen senere har fundet denne Art i Seljord, vover jeg ikke at optage den under dette Navn i Fortegnelsen paa de Planter, som H. J. Wille anfører for Seljord.

Fægri skriver at han (N. Wille) i stedet i sin liste over H. J. Willes plantefunn (på s. 93) anfører funnet av krusfrø uten noen videre kommentarer. Det er dessuten verdt å legge merke til at på s. 90 har N. Wille (1902) ført opp mjølkerot *Peucedanum palustre* i lista over H. J. Willes planter fra Seljord, uten at den er nevnt av H. J. Wille selv. Professoren må da antageligvis her ha hatt *Selinum lactescens* i tankene, et plantenavn som altså var et gammelt, seinere forkastet, synonym til nettopp mjølkerot. Ikke helt lett å bli klok på! (Se N. Wille s. 71!)

Fægri forkaster derfor tanken om

at krusfrø er funnet i Seljord som meget tvilsom, siden funnstedet hos H. J. Wille er ganske nøyaktig anført og dermed har gitt seinere botanikere mulighet til å kunne finne arten på stedet uten at det har skjedd, og dessuten at avstanden til området for hovedutbredelsen er så lang.

*I *Listéra* 2-2021 er det på s. 25 feilaktig angitt at krusfrø er omtalt i bind IV. Det riktige skal være bind III.

**Johan Nordal Fischer Wille (1858-1924) var grandnevø av H. J. Wille og blei ansatt som bestyrer av Botanisk Hage i Oslo i 1898, en stilling han hadde fram til sin død i 1924. Han var med på å etablere en forskningsstasjon i Drøbak, kalt "Biologen", og i 1910 var han faglig rådgiver da Naturfredningsloven blei utferdiget. I 1914 var han med på å starte Landsforeningen for naturfredning, det som seinere blei Norges Naturvernforbund.

En oppfordring til gruppa av medlemmene i Midt-Telemark

Siden H. J. Wille har angitt sine funn av slekta *Selinum* i Seljord og siden et funn av mjølkerot i Seljord vil være i kanten av sitt utbredelsesområde og en eventuell forekomst av krusfrø i Seljord vil ligge i stor avstand fra sitt hovedutbredelsesområde, ville det vært fint om gruppa la opp til en ekskursjon i området for å se etter disse to artene. H. J. Willes funnsteder er jo ganske nøye angitt.

Samtidig kunne en se etter kalmusrot *Acorus calamus*. H. J. Wille kaller den *A. Calmus* og oppgir at den er *almindelig paa Leer-Bøigden uden for Sillejords Vandet*. I

Flora-atlasen (bind III) angir Fægri at denne arten eventuelt kan ha vokst i området (gammel dyrkning og forvilling) og seinere er gått ut. Angivelsen på kartet i atlasen er avmerket med symbolet for **utgått**. Uansett er dette noe som kan være interessant å undersøke nærmere.

Legg i så fall merke til at der den noen steder vokser sammen med sverdlilje *Iris pseudoacorus*, er disse to artene ofte vanskelig å skille fra hverandre på avstand. Et eksempel er lokaliteten i Mørjerødtjenna på den gamle grensa mellom Telemark og Vestfold med Mørjefjorden.

Litteratur

Fra Internett: om Selinum lactescens

Kew name of Selinum lactescens <https://powo.science.kew.org/taxon/urn:lsid:ipni.org:names:848287-1>

International Plant Name Index <http://www.ipni.org>

Prabook - Caspar Bauhin <https://prabook.com/web/gaspard.bauhin/3723528>

World Checklist of Selected Plant Families (Kew) <http://apps.kew.org/wcsp/>

Øvrig litteratur

Blytt, M. N. 1876. *Norges flora*, b. 3. Avsluttet av A. Blytt. A. W. Brøgger, Oslo.

Fægri, K., Danielsen, A. 1996. *Maps of distribution of Norwegian vascular plants. The southeastern element*. Fagbokforlaget, Bergen.

Halvorsen, R. 2021. Om krusfrø *Selinum carvifolia* L., både på strandenger, tørrenger og skogkanter. *Listéra*

Lamarck, J.B. 1778. *Flore française, ou, Description succincte de toutes les plantes qui croissent naturellement en France*, Tome 3. Paris.

Smith, A. W. 1972. *A gardener's dictionary of plant names*. Cassel, London.

Wille, H. J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge*. Gyldendals Forlag, Ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.

Wille, J. N. F. 1902. Vegetationen i Seljord i Telemarken efter 100 Aars Forløb. *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, bd.40(1):65-98.

Dikternes blomster:

EI SVENSK VISE OM EN *Selinum*

En liten ”appendix” til tidligere artikler om *Selinum* i form av en svensk dikters bruk av et fint svensk plantenavn: Silja

Roger Halvorsen

En og annen gang hender det at det dukker opp et dikt eller en visetekst som omtaler plantenavn. Jeg har flere ganger vært innom svenske viser og dikt der det dukker opp slikt. I denne artikkelen framgår det at det latinske slektsnavnet *Selinum* et annet sted i dette heftet er knytta til flere norske planter opp gjennom historia.

I teksten om *Selinum* er jeg innom blant annet mjølkerot *Peucedanum palustre* som mange regner som snarlik krusfrø *Selinum carvifolia*. Mjølkerot har, som nevnt i artikkelen om *Selinum* i dette heftet, i tidligere tider hatt navnet *Selinum palustre*. På svensk kalles flere andre slekter av skjermplantefamilien *Apiaceae* for *silja*, bl.a. *Silaum* (ängssilja *S. silaus*), *Cnidium* (slidsilja *C. dubium*), *Selinum* (krussilja *S. carvifolia*) og *Peucedanum* (kärrsilja *P. palustre* og backsilja *P. oreoselinum*).

En annen Silja

På svensk har vi jentenavnet **Silja** som vel tilsvarende vårt **Silje**. Ja, og så finnes det altså ei vakker svensk vise med dette navnet, hvor det, jeg må nesten si selvfølgelig, er vevd inn andre plantenavn i den vakre teksten. Viseteksten er i tillegg nærmest en

Mjølkerot *Peucedanum palustre*
Foto: Bård Haugrud

fullkommen lyrisk beskrivelse av voksestedsbio­logien, andre planter og et snev av artsbeskrivelse samt en vakker hyllest til en spesiell person, dikterens datter.

Litt om dikteren først

Dikteren som det her er snakk om, Nils Parling, er sannsynligvis ganske ukjent for nordmenn flest, men han har så menn skrevet rundt femti romaner, noveller, villmarks-

og dyrefortellinger og diktsamlinger. Av diktsamlingene er kan hende ”*Finnbäcks-Lars visor*” den mest kjente. Dikta er det satt tone til blant andre både av dikteren selv og Gunde Johansson. Roine Lindström og Stanley Holmer er kjente tolkere av Parlings viser.

Nils Oliver Parling blei født 1914 på et finntorp, Palahöjden, i Säfsnäs, nå Ludvika kommune. Säfsnäs ligger helt sør i Dalarna i Sverige. Første stavelsen i navnet Palahöjden kommer av det finske ordet *palo* som betyr ”avbrent plass, et brent svedjefall” (Holmdal og Littmarck 1986). Et svedjefall er et område der skogen blei hogd ned og så brent for å kunne så ut svedjerugen, en bestemt type rug som skogfinnene i Sverige og Norge brakte med seg da de innvandra til finnskogsområdene i Skandinavia.

Nils var sjetten barnet av åtte og vokste opp i trange kår. Siden faren ikke kunne brødfø familien på det lille finntorpet, blei han en slags løsarbeider og fikk etter hvert arbeid ved Strömsdals bruk, midt i tjukkeste svensk finnmark (finnskog), og han flytta så med familien dit.

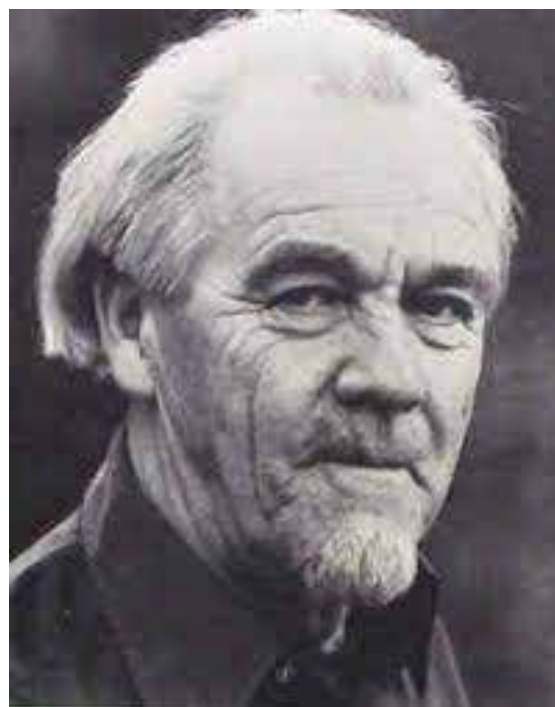
Far til Nils, Arvid, var av finneslekt fra Savolaks i Finland, mens mora, Mina, var av vallonsk slekt (fransktalende innbyggere i Sør-Belgia). Vallonerne var kjent som svært dyktige innen jernproduksjon, og vallonske smeder blei ønska velkommen til Sverige av svenskekongen Gustav II Adolf. Fra begynnelsen av 1600-tallet innvandra mange vallonske

jernarbeidere til Sverige. Mange av dem var svært dyktige smeder.

Nils starta fra først av opp som skogs- og fabrikkarbeider. Han flytta etter hvert til Silverhöjden i nærheten av Grängesberg, der han bodde under størstedelen av sitt forfatterskap og fram til sin død i 2002.

Parling følte en sterk tilhørighet til proletariatet og skreiv om dette i to klart selvbiografiske romaner (*Brödlösans barn* og *Vad dig i handom gives*). Mange av bøkene hans var prega av forsvarer av de ”förtryckte” og kampen for deres kår i samfunnet, om de fattige ”torparnas” liv og om de finske innvandrerne. Beretningene om motsetningene mellom ”bolagsrepresentanter” og de fattige ”skogstorparna” og løsarbeiderne er preget av en stor sosial sprengkraft.

Hans bakgrunn som skogsarbeider

Nils Oliver Parling (Fra Internett)

kommer igjen i romanene *Motorsågen* (1950) og etterfølgeren *Fällan* (1973). I den første skildrer han hvordan motorsaga påvirker den ”frie” skogsarbeiderens arbeidsliv. I begynnelsen var skogsarbeideren kritisk til det nye redskapet, men etter hvert kom håpet om en lettere arbeidsdag, og den som hadde kunnskap om motorer fikk anledning til å hevde seg. Den boka blei filmatisert. I etterfølgeren holder han fast på sine tanker om hvordan produksjonssystemet påvirka skognæringen, og i *Fällan*, som altså kom mange år etter *Motorsågen*, viser Parling at han var ganske pessimistisk til, slik det står skrevet om han, ”den tilltagande skövlingen (raseringen) av naturen med processorer (skogbruksmaskiner) och hormoslyr (sprøytemiddel mot ugras). Kloke mennesker, slike som Nils Parling, med store kunnskaper om dyr og annen natur og som evner å sette ord på disse problemene, gjerne i svært lesbar form, er gode å ha for alle dem som gjerne ikke ser penger og fortjeneste som det viktigste i livet!

Nils Parling fikk en rekke priser og utmerkelser. Han mottok Dan Andersson-prisen alt i 1966, og var eldste æresmedlem i **Dan Andersson-Sällskapet**.

Mye av det som er skrevet om Nils Parling over er hentet fra flere nettsteder, men selve opplevelsen av visa som følger, er fra en konsert med visesangeren Roine Lindström i Ludvika i Dalarna for mange år siden.

Litt om de andre plantene i visa

La oss så se på de plantene som blir presentert i visa nedafor.

Selve tittelen, *Silja*, er jo et plantenavn som i teksten omtales som **Selinian**. Det dreier seg sannsynligvis om mjølkerot *Peucedanum palustre* slik som voksestedsbiolegien er beskrevet: ”bland doftande örter i strandskogens skugga” og ”en blommande Silja i bergslandets dalar på gränsen av vatten och strand”. Beskrivelsen av selve ”blomman”, *Silja*, peker i samme retning.

Glasbjörken er ifølge *Den nya nordiska floran* (2003) identisk med vår dunbjörk *Betula pubescens* ssp. *pubescens* som skal være Norges vanligste treslag ifølge Anders Often (Se *Listéra* nr. 2, 2021!). *Konvaljen* må være den samme som vår liljekonvall *Convallaria majalis*, og ”sjörosors bländvita fång” leder rimeligvis tanken henimot hvite nøkkeroser *Nymphaea alba*. At dattera til dikteren fikk navnet *Silja Angelika*, vil kanskje få oss til å tenke på planteslekta *Angelica*, men jeg tør vel kanskje tro at dikteren heller har betydningen av navnet i tankene. *Angelica* kommer av det latinske *angelus*, på gresk *angelos*, som betyr engel. Det vil vel ikke være urimelig å tillegge en far en slik tanke om sitt nyfødte barn.

At så hele visa er spekka med lyriske beskrivelser gjør at en som er glad i svenske visetekster lett går rundt og nynner på visa om det lille vesenet som løfter sin ”*skärlila blomkorg mot skyn*”.

Silja

*Där glasbjörken speglar sin grönskande fana,
konvaljen sin vårklocka rör,
vid skimrande sjöar och älvslingors bana
där stjärnor sin silverglans strör
bland doftande örter i strandskogens skugga
och sjörosors bländvita fång,
när vinden har dvalnat bak mörkgröna åsar
och blå ligger natten kring sovande vatten,
där skumöar drömskt över ytblänket dåsar
vid forsbrusets mollstämda sång.*

*Där lyfter ett spensligt och vänt litet väsen
på spädgröna armar mot skyn
sin skärlila blomkorg bland bugande gräsen
i skuggan av strandskogens bryn.
Av natthimlens klarhet den lånat sin fägring
och dimman sin friskhet den skänkt.
På stillhetens armar kring nattendunkla vatten
sin vällukt den sprider när timmarna glider
mot vaknande dag genom sammetsblå natten
vid stjärnsilvers irrande stänk.*

*En blommande Silja i bergslandets dalar
på gränsen av vatten och strand
om Allsmaktens nåd till ditt hjärta den talar
i livsävlans snålkarga land.
Dröj stilla vid stängeln, låt sinnet få vila
och vaggas av doften till ro!
Låt bida din tanke som hetsigt vill jaga
en flyende hägring! Selinians fägring
skall ge dig en glädje den ingen kan taga
ur själens förborgade bo...*

Parling skriver om visa:

*Skriven till min dotter Anna Silja
Angelika på hennes födelses dag
3/7 1960.*

Pappa Nils Parling

Kanskje kan det bli en anledning til å framføre den en gang, om ”sangstemmen” holder og jeg klarer å finne tonen.

Ordliste/oversettelse trengs kanskje?

Rikssvensk er for oss som har

vokst opp med svenskeantenner og ditto barne-TV, svensktoppar, danseorkestre med musikk av Taube og Bellman, det vil si de på ”våre kanter” av Norge og som er kommet litt opp i åra, kjenner det svenske språket rimelig bra, men av og til kan svenske dialekter by på ord som kan bli litt mer vriene. Nils Parling med Dalarna som sitt ”hjemland” bruker nok i denne visa noen ord som ikke er av de vanligste i det svenske språket slik vi kjenner det, så derfor har jeg fått laget ei liste over noen av orda med forsøk på norsk oversettelse.

älvslingor	elvbuktninger
sjörosor	”trolig” hvite vannliljer
dvalna	å gå i dvale, døse, gå til ro
skumöar	”øyer” av skum
ytblänket	overflatelyset, -skinnet
dåsa	å døse, duppe av, slumre
forsbruset	fossebruset
spensligt	spedlemmet
skärlila	lyslilla, skjær lilla farge
fägring	skjønnhet, prakt
sammetsblå	fløyelsblå
irrande	flakkende
livsävlans	det å ”streve” for livet
snålkarga	gjerrig og ufruktbar
bida	bie, vente
flyende	flyktende
hägring	hildring
förborgade	skjulte, hemmelige

Litteratur

Holmdal, N. & Littmarck, H. 1986. *Paljacka, Pajso och Mylimak*. Hortensia Förlag AB, Göteborg.

Svensk-norsk blå ordbok. 2003. Kunnskapsforlaget, Oslo.

FORE, FURU – TOLL OG TYRI OG TALL OG TYRI

Anders Often

Furu *Pinus* sp. blir eldst av alle planter, ikke minst den vestamerikanske arten *Pinus longaeva* som er talt til 4852 år. Suverent eldst! Og dette er den suverent største slekta blant de nakenfrøete, 130 til 140 arter. Furu er en overlever! Og en tidlig innvandrer til Norge etter siste istid.

Jeg er som bjørnen. Holder med furua. Den er så fin at den gjerne kan gå for tre. Det er bjørnen og reven som vedder om flekk og humlebol.

Mastefuru med vid krone. Et majestetisk tre!

”Toll, furu, tyri”, brummer bjørnen. ”Ask, or og eik”, skriker reven så det gnell i skogen – og vinner over bjørnen. Som alltid – den luringen! Men ingen andre planter vinner – egentlig over furua. Verken i alder, eller for oss i Norden – i godhug. Jeg har aldri hørt noen – noen gang si noe stygt om furu. Med gran er det annerledes. Noen liker gran. Mange liker ikke gran: Den er så mørk og dyster. Den får så lett hulrâte. Det er så mange steder i Norge den egentlig ikke hører hjemme – naturlig sett. Det er annerledes med furu. Den vokser helt av seg selv over alt. Fra ytterst på kysten til snaufjellet. Fra Lindesnes og nesten helt til Nordkapp. Fra Finnskogen til Stadt. Og tidligere høyt til fjells – i den postglasiale varmetiden. Det er derfor funnet fururøtter dypt i myrer, langt inne på Hardangervidda.

En overlever

Furu er en fleksibel overlever med stor fenotypisk plastisitet. Vi har høyreist mastefuru på lune

Lita, men senvokst furu, typisk med flat, kakeformet bark. Kanskje rundt 60 til 80 år gammel.

steder langs kysten, og på steder med ganske rikt jordsmonn. Vi har terrengdekkende og åpen lav- og lyngfuruskog på morenemoer i Østerdalen, Gudbrandsdalen og andre daler på Østlandet – sine steder på Vestlandet og i Nord-Norge. Vi har urgammel og lysåpen lavfuruskog i Femundsmarka, på utfattig sandstein – sparagmitt – der få andre treslag overlever – unntatt litt pistrebjørk og ei og annen pistregren som ikke har forstått at den egentlig ikke skal vokse slik. Vi

har mye ganske fuktig kystfuruskog nordover langs kysten helt til Finnmark, og med Stabbursdalen i Indre Billefjord, Porsanger som verdens nordligste barskog. Og ikke minst: Furu tåler skogbrann godt! På gamle furutrær kan det være spor etter tidligere tiders skogbrann (såkalte brannlyrer). Kapper man ned et gammelt furutre kan vi finne brannspor inne i stammen. Dette til forskjell fra gran som stort sett stryker med av brann.

Bruk

Selv er jeg vokst opp på furusteder. Nå enn det var Sandnessjøen eller på Tynset. Gran var noe tett og skummelt. Enten noe fremmed. Eller noe mørkt og dystert i baklia. Og det var furu man helst laftet av. Og som holdt seg lengst. Det er ikke beinharde kvister på furu. Den sløver ikke redskapen – tvert! Som granved gjør. Furued er ganske myk, nesten plastisk. Den føyer seg og blir til

Siste års langskudd, tidlig ettersommer. De litt vridde nålene sitter to og to på tappforma, bittesmå kortskudd.

Skudd med 0,5 år og 1,5 år gamle kongler

perfekte laftehus som kan stå i tusen år. Bare det er tørt. Bare det er tett tak og huset står opp fra bakken. På stabber eller solide steiner. Tenk på Trihøgdeloftet på Setesdalstunet, Folkemuseet i Oslo. Urgamle stuer og stabbur på gårder og folkemuséer rundt i landet: De er stort sett bygd av furu. Eller de 10 cm dype og førkristne utskjæringene som i dag står på baksiden av Urnes stavkirke – Norges eldste stavkirke. De er skåret ut i gedigne furuplanker. For fine til å kaste – tenkte nok snekkerne – som satte opp nykirka en gang på

Blomstring i mai. Her de lysegule hannblomsterstandene litt før de sprekker og sprer pollen.

1200-tallet (trolig), og da enda de rikt dekorerte planker var "førkristne". Hedenske – mest sannsynlig fra det gamle gudehøvet som stod der nykirka senere ble bygd.

Avblomstrede hannblomsterstander i juni og 2,5 år gammel kongle som sist vinter spredde frø

Og tjære. Og trekull. Furu har ved som impregneres av ulike oljer, og som gjør stammen motstandsdyktig mot nedbrytning. En olje som derfor i lang tid har vært samlet og brukt til impregnering. Og kullproduksjon. Man kan ‘tørredestillere’ ut tjære.

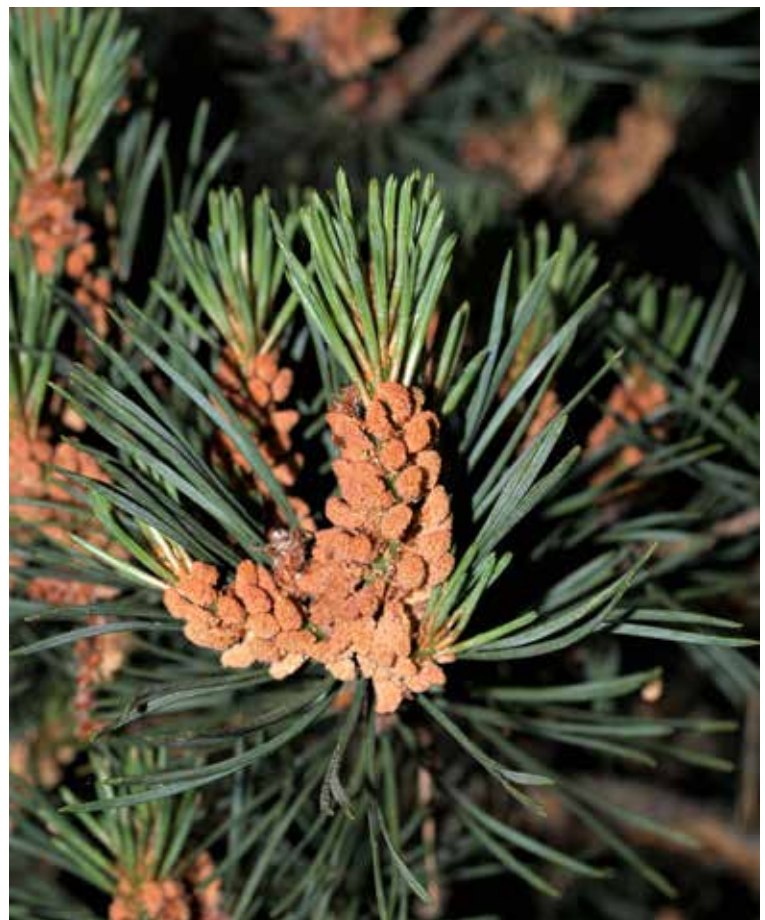

Ca. 10 år gammel ungfuru i tørr skrent. Dette er et typisk velegnet habitat for furu, og ikke gran.

Eller ‘tørredestillere’ veden inn til trekull, et produkt som var svært viktig i gamle dagers gruvedrift. Malm ble først brutt ut av fjellet og røstet (...dvs. at gråberg ble grovskilt fra mineraler). For å få til dette måtte det høy temperatur til. Det gav trekull av furu. Dette trekullet ble lagd av finhogd furuved. Den ble deretter lagt opp i sinnrike, kuppelformede kølmiler. Disse ble dekket med torv.

Ganske gammel mastefuru slik den kan bli på ganske rik berggrunn på nedre Østlandet. Kanskje omkring 150 år gammel.

Junibilde. Pollen er spredd. De tomme hannblomsterstandene sitter tilbake. Tydelig vridde nåler og med to hvite striper på undersiden av nålene med halvmåneformet tverrsnitt.

Så tent på, men nøye passet slik at mila ikke tok fyr, men bare glødet. Det kunne ta flere dager før mila var ferdigbrent. Og produktet – altså trekull – kunne losses på sleder og fraktes med hest til Røros. Dette var typisk vinterarbeid for gårdene innenfor Verkets sirkumferens og i tilgrensende bruksområder (... en sirkel varierende til ulike tider i den 333 år lange verkshistorien fra 1644 til 1977). Dette har selvfølgelig påvirket skogen. Det finnes ennå i dag knapt en eneste flekk med gammel furuskog i mange mils omkrets rundt Røros. Da med unntak av et par utilgjengelige steder på øst- og vestsiden av søndre del av den store Femunden. Men urskog av furu finnes heldigvis andre steder i Norge.

Trolig omtrent 40 år gammel furu med spiss topp som viser at den fortsatt er i god vekst.

Andreårs furukongle. Den vil åpne seg på etterjuls-vinteren og da spre frø, kanskje langt på skaresnø.

Alder. Nåler og blomster

Nå nok – om bruk av furua. Nå litt mer botanikk. Først: Hvor gammel kan så den norske furua bli? De eldste norske dateringer er fra Hinnøya, i Forfjordalen, Andøy og Sortland kommuner. Her finnes trær som er datert til litt over 700 år. Verdens eldste individ av vår furu-art er datert i Finland, til litt over tusen år. Det er gammel furuskog hist og her i Norge, men ikke mye. Og da klart mest i indre, utilgjengelige fjordstrøk på Vestlandet, i østre del av Nord-Trøndelag. Hist og her videre nordover. Ikke på Østlandet. Heller ikke i Østerdalene. Mer i nordre del av Gudbrandsdalen. Og altså litt i Femundsmarka.

Hele furuslekta er særegen på den måten at eldre nåler sitter på små, tappforma kortskudd. Det kan være to og to sammen, tre og tre eller fem og fem, avhengig av art. Vår norske

På åkerholmer kan furu få den karakteristiske kroneformen omtrent som såkalt ”sparebankeik”: Lav og trekantet krone, og med hengende greiner. Dette treet har alltid vokst åpent og lyst. Treet er kanskje et par hundre år gammelt.

furu *Pinus sylvestris*, buskfuru *Pinus mugo* coll. og vrifuru *P. contorta* har to og to. Mens for eksempel sembrafuru *P. cembra* og silkefuru *P. peuce* gjerne har fem og fem. På årsskudd sitter nålene ei og ei – hos alle arter.

Konglemodning er også særegen – og langsom. Hele furufamilien *Pinaceae* er sambu. Det vil si at hann- og hunnblomstene sitter hver for seg, men på samme tre. Det er mengder av små, tette hannblomsterstander med mange blomster i hver rakle og som produserer store mengder

pollen. Og som faller raskt av etter pollenspredning. Og spredte hunnblomsterstander med færre blomster i hver rakle, og som blir til kongler. Modningen tar lang tid. Første sommer bestøves hunnblomstene – hvis de er heldige. Andre sommer dannes små, tette og ganske runde kongler. Først den påfølgende vinter og vår åpner konglene seg og det drysser ut små frø med en liten vinge på. Denne gjør at frøene kan blåse langt av gårde, ikke minst på skare.

Alle foto: Norman Hagen, med bilde-tekster av forfatteren.

Litteratur

Mirov, N.T. 1967. *The Genus Pinus*. Ronald Press. 602 s.

<https://www.conifers.org>

Nordbye, L.H. 1845. *Folkeminne fra Aurskog* (faksimlie på nett)

Often, A., m.fl. 2006. Gamle bartrær. *Norsk Skogbruk 10-2006*: 33-35.

Often, A. 2010. De vakre furuene i Ås sentrum. *Ås Avis 5 (19)*: 24.

Wikipedia

Småopplevelser fra mine botaniske år I:

OM DEN PLAGSOMME RØDE VASSARVA OG LITT LOKALHISTORIE

Roger Halvorsen

Av og til byr vårt botanikkfylte liv opp gjennom TBFs historie på små overraskelser for en amatør. Denne gangen er det snakk om en opplevelse av ei plante jeg ikke hadde sett før i Norge før denne hendelsen fant sted, men jeg hadde nok sett den noen ganger på turene mine til Öland og Danmark på 70-tallet. Ifølge dagboknotatene mine fant det første ”møtet” mitt med denne planta i Norge sted på Sandøya utafor Brevik.

Vi var en glad flokk fra det ”gamle TBF” som var på øyturen i juni 1981. Vi hadde reist med ”fjordbussen”, som den blei kalt den lille ferja som frakta folk, både fastboende, badegjester, unger og bikkjer, ut mellom øyene i fjordområda utafor Brevik. Kanskje var det en eldre utgave av ferja ”Dikkon” som den gangen tok oss ut fra Brevik.

Fjordbussen hadde, som vanlig var, og fortsatt har (?), sommerstid to anløpssteder på Sandøya. Hovedanløpsstedet lå innafor ”Smakkebaane” som har fått navnet sitt etter ”smakker” som var de små flatbåna hollandske frakteskutene som seilte til Norge på 1700- og 1800-tallet etter trelast og seinere også is, is som blant annet blei

brukt i fiskeindustrien for å kjøle ned fisk. Det andre anløpsstedet var ”Dikkon” som hovedsakelig blei brukt av sommergjester. Stedet blei regna som Breviks ”kommunale bade plass”, og det blei, etter hva jeg hørte den gangen, bevilga frikort til skoleungane for Dikkonferja i sommersesongen, slik at de i skoleferien greit skulle få komme ut og nyte badelivet. Her var det dessuten også både campingplass og kafé. ”Dikkon”-navnet skal visstnok skyldes at stedet blei drivi av en kar fra Midt-Telemark, Sauherad er det sagt, og ”Dikkon” var ordet han brukte i sin dialekt for pronomenet ”dere”.

En litt merkelig måte å finne planter på

Det får være nok lokalhistorie. La oss så se på historia om ”rød vassarve”.

På veien fra ferjeleiet bevega flokken av ”botanikere” seg i sedvanlig TBF-formasjon, enten i flokk og følge, ivrig gestikuleranes og i ivrig prat eller i konsentrert rekke framoverluta med blikket festa mot marka mens vi rusla over sandslettene ved Sandøya skole med kurs for Dikkon. Gjerdekanter og

graskanter blei grundig saumfart og undersøkt på jakt etter arter. Ved et av de fine velholdte gamle husa stoppa vi opp ved en hageport. Ei litt uvanlig slyngplante hadde fanga oppmerksomheta vår.

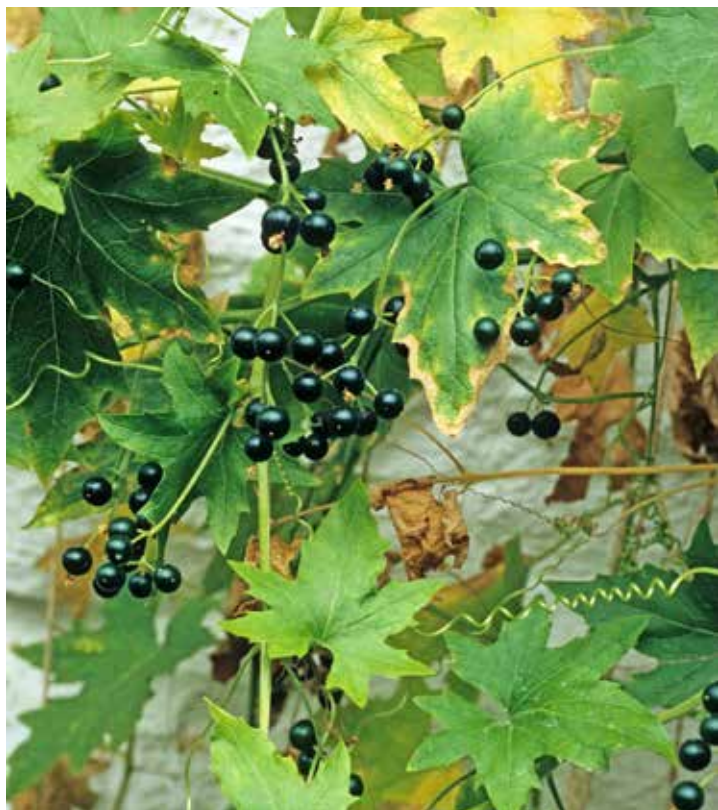
15-16 voksne mennesker i ivrig diskusjon og med fotoapparater i alle versjoner brakte kona i hagen innafor i undring. Det blei ganske snart kontakt med husets frue som dreiv intenst med lukearbeid, og vi forklarte nøye så langt vi evna om svartgallebæret *Bryonia alba* og dets fortreffelige historie og bruk i folkemedisinen. Praten gikk livlig, og etter ei lita stønn kasta turleder høflig frampå at lukebehovet var viktig nå da alt ugraset tøytt fram i det fine været. Kona tørka seg på forkleet og var enig.

”Verst er imidlertid all den forferdelige ”rø’e vassarva” som tyter opp i alle bedda!” sa hun. Amatørbotanikeranes ivrige diskusjon og prat om svartgallebær stoppa brått. ”Rød vassarve?”

Jeg trur jeg rødma litt da jeg beskjemma undra på om vi fikk lov til å se den der ”rø’e vassarva”. Kona åpna porten og fulgte oss bak huset og bedda der. Jeg trur i dag at på denne fine junidagen var ikke jeg den eneste i laget som sto forundra

Nonsblom *Anagallis arvensis*. Foto: Egil Michaelsen

Svartgallebær *Bryonia alba*. Foto: Eli Fremstad

Nonsblom *Anagallis arvensis*. Foto: Bård Haugsrud

og glante på de vakraste tuene av nonsblom *Anagallis arvensis* en kan tenke seg. Flere av turdeltagerane ga tydelig uttrykk for at dette var noe de aldri hadde sett. Det var faktisk så mye av den at kona kunne trenge litt lukehjelp.

Var det andre ting vi fant på turen? Vi dro i alle fall over til Dikkon, men jeg husker ikke sikkert om vi kikket på forekomstane av knerot *Goodyera repens* og olavsstake *Moneses uniflora* i skogen langsmed veien dit.

Olavsstake *Moneses uniflora*. Foto: Norman Hagen

Nonsblom også i Blekebakken i Brevik

Dyring (1911) angir at nonsblom er finni flere steder i strandområder og i åkrer i Telemark, fra Kragerø og opp til Sørli i Gjerpen. Han angir at den også er finni i Trosvik i Brevik, og da er ikke veien lang til forekomstane som blei registrert av TBF i 1988 i Blekebakken litt lenger øst. Hele området Trosvik og Blekebakken er prega av ballaststyrting fra den tida da mye trelast blei frakta ut fra disse stedene.

Den var nok et vanligere ugras tidligere. Lid (2005) skriver at en del av de gamle forekomstane skyldtes ballast, men at arten siden er blitt naturalisert på strender, i åkrer og på skrotemark. Dette med strandlokaliteter vises i alle fall igjen i dag med en hel del funn på kysten i den nye Færder nasjonalpark i Vestfold.

Knerot *Goodyera repens*
Foto: Norman Hagen

Litteratur

Dyring, J. 1911. *Flora grenmarensis*. Nyt Mag. for Naturvidenskaberne, b.49, h. II - III. Kristiania.

Lid, J. & Lid, D.T. 2005. *Norsk flora*, 7. utg. v/Elven, Reidar. Det Norske Samlaget, Oslo.

SOLSIKKE *Helianthus annuus*

Kristin Steineger Vigander

Dette er vakre ord:

Solsikke. Sunflower. Sonnenblume. Tourne-soleil. Beaiveruvsu.

Når jeg ser eller hører om en solsikke, er jeg plutselig 17 år igjen og befinner meg i Syd-Frankrike, der jeg vandrer langs enger fulle av store, solgule blomster. Alle blomstene vender hodet samme vei. Alle priser de solen. Det var som 17-åring jeg så solsikken første gang, og det var da jeg lærte det franske ordet "tourne-soleil" eller "tournesol" som den også kalles - ja, for solsikkene snur seg jo mot solen. Og når blomsten også ser ut som en stor sol både i farge og omfang, er det derfor ikke så rart at solsikken har vært brukt som hellig symbol i tidligere kulturer, for eksempel i inkariket.

I disse dager betyr solsikkeplanten noe ekstra spesielt. For solsikke er nemlig Ukrainas nasjonalblomst. Og neppe kunne noen annen blomst ha passet bedre som nasjonalblomst for Ukraina enn nettopp solsikken i dag. Denne planten symboliserer lojalitet og optimisme og har også vært brukt som symbol mot atomvåpen. Lojalitet og optimisme er jo akkurat det som trengs i dette krigsherjete landet i dag. Under normale omstendigheter er Ukraina verdens

største eksportør av solsikker og solsikkeolje. Nå som eksporten hindres, kan det bli mangel på solsikkeolje.

Solsikke, også kalt solvendel, er en plante i kurvblomstfamilien, med brune skivekroner og gule randkroner. Solsikke er en fremmed art i Norge. Men den er ikke vurdert av Artsdatabanken som en invaderende art. Her er det vi kan lese fra Artsdatabanken.no:

Solsikke Helianthus annuus er en ettårig, nordamerikansk art utbredt fra Mexico til søndre Canada. Den har frøformering og kan opptre i enorme mengder på veikanter o.l. der den blir sådd ut ved nye anlegg. Den danner mengder med modne frø (frukter) i Norge. Vi har imidlertid ikke observert én eneste sikker reproduksjon i naturen i Norge og regner med at fruktene ikke tåler overvintring under fuktig norsk klima. Arten er en prairieart, tilpasset tørre vintre. Klimascenariene for Norge antyder heller mer fuktig vær enn nå, sommer som vinter, og fører ikke til bedre forhold for etablering

av solsikker. Solsikke kom tidlig inn med ballastjord og ved møller, men hovedinnførselen er som mat (solsikkefrø), frøforurensning, fuglefrø, og prydplante. Arten har en sterk økning i funnfrekvens de senere tiår, men trolig bare som følge av økt bruk. Den dyrkes også en del kommersielt i Norge, noe som betyr lekkasje fra transportere. Man ser fint noen hundre (eller ved tilsåing noen titusener) solsikker hver dag når man kjører rundt på Østlandet en sommerdag. Arten er nå funnet spredt i alle fylker og dukker også ofte opp på havstrand (tangvoller), helt nord til Finnmark. Arten er et hyppig innslag i ettårig tangvollvegetasjon langs hele kysten i dag.

Solsikken har fått sin plass i gresk mytologi: Det er mange varianter av disse historiene, men en legende går ut på at den vakre vann-nymfen Clytia, som var datter av titanen Oceanus og titan-datteren Tethys, forelsket seg hodestups i solguden Helios (i noen versjoner sies det at det var Apollo hun forelsket seg i), og beundret hans styrke og skjønnhet hver gang han passerte henne og kastet sollys over henne. Men etter en kort affære med Clytia ble Helios forelsket i en annen og viet ikke lenger Clytia noen oppmerksomhet. Etter lang ulykkelig kjærlighet, fikk Clytia røtter, og det vokste gullblader ut fra henne. Hun ble da omskapt til en solsikke som hele tiden vender ansiktet mot sin store kjærlighet Helios, solen. (Legenden

Det finnes flere malerier og skulpturer av Clytia. Her er et bilde av Evelyn de Morgan fra 1881

er morsom, men egentlig tror jeg at den opprinnelig handlet om en annen plante, nemlig en lilla plante i slekten *Heliotropium*. Denne ble nemlig også kalt sunflower, og den var nok mere kjent for grekerne enn solsikken *Helianthus*. Så denne legenden har nok blitt litt endret i nyere tid, men artig er den allikevel).

I juli 2011 kunne vi lese denne overskriften i VG: "Solsikker skal rense opp etter atom-katastrofe". Det dreide seg om Fukushima-anlegget

i Japan. Befolkningen ble bedt om å plante så mange solsikker som mulig, da planten angivelig skal trekke til seg radioaktivt avfall fra jorden. Etter den ulykken ble det plantet titusenvís av solsikker. Solsikker ble også brukt etter Tsjernobyl-ulykken. Det sies at planten er effektiv til å trekke tungmetaller ut av bakken, og når plantene brennes etterpå kan tungmetallene samles opp.

Jeg leser i en artikkel i forskning.no fra 2018 at pollen fra solsikke skal gjøre biene mer motstandsdyktige mot sykdommer. Det ble gjort en undersøkelse med forskjellige typer pollen i sammenheng med forskjellige sykdommer som angrep humler og bier, og forskjellen var dramatisk: Insektene som spiste solsikkepollen var mer motstandsdyktige enn de som fikk pollen fra raps og bokhvete. Ifølge artikkelen er årsaken til dette ukjent.

Solsikken er et yndet motiv for mange kunstnere. De lyse fargene i disse blomstene var spesielt populære for impresjonistene, som gjerne laget hele serier med solsikkebilder. Vi kjenner vel alle de flotte solsikkebildene til Vincent van Gogh. Han malte to serier med solsikker: Den første parisiske syklusen skildrer blomster som ligger og allerede er falmet. Den andre serien inneholder bilder av solsikker i en vase. Claude Monet hadde også solsikker som motiv. Solsikken brukes nå i demonstrasjoner verden over, både som kunst, som pins, på klesplagg og andre ting, for å vise

Vissen solsikke, Vincent van Gogh, Paris, september 1887

Solsikker i vase, Vincent van Gogh, Arles 1888-1889

støtte til Ukraina.

Det er sagt at dersom du er i tvil om noe, skal du ta med deg en solsikke fra engen og legge den under puten din. Når du våkner om morgenen, skal løsningen stå klart for deg. Kanskje noen kan få lagt noen solsikker under hodeputen til Putin?

Claude Monet hadde også solsikker som motiv. Her er ett av hans berømte bilder fra 1881

En historie som spres på sosiale medier nå er om en ukrainsk dame som gir solsikkefrø til en russisk soldat, med disse ordene: *"Ta disse frøene, så solsikker gror der du dør"*.

Solsikken står som et symbol på håp og optimisme. Så la oss håpe at dette symbolet kan gi håp og optimisme for Ukraina og for demokratiet i denne grusomme tiden.

(Det som er skrevet i denne artikkelen, gjelder i skrivende stund. Situasjonen for Ukraina kan ha endret seg når dette leses. Vi får bare ønske, håpe og tro at solsikkens optimisme har hjulpet).

Jeg fant dette vakre solsikkebildet i Facebook-gruppen Villblomster. Fotografen er Margit Helga Thoen fra Bø i Telemark. Dette er et så godt bilde på det vi ønsker å formidle i dag: Den blå himmelen og den gule engen med solsikker er et så tydelig bilde på Ukrainas flagg og Ukrainas nasjonalblomst.

Kilder:

<https://no.wikipedia.org/wiki/Solsikke>

<https://titan.uio.no/biologi/2022/derfor-er-solsikken-ukrainas-nasjonalblomst>

<https://utforsksinnet.no/leksjoner-solsikker-snu-deg-mot-lyset/>

<https://forskning.no/insekter-okologi/blomsten-som-beskytter-bien/1243743>

Småopplevelser fra mine botaniske år II:

OM EI LITA PLANTE PÅ SYLTERØEN I BREVIK, BORTGJØMT I ET SYRINKRATT OG LITT LOKALHISTORIE

Roger Halvorsen

Botaniske opplevelser kan en ha på de underligste steder. Ett av mine merkeligste funn blei gjort på Sylterøen i Brevik. Det var en gang i den "elleville" tida først på 70-tallet da jeg klatra "haug og hammær" rundt for å se på blomster. Jeg hadde akkurat kommet hjem som nyutdanna lærer fra Notodden. Det var kommet meg for øre at Brevik var stedet for å se på det som jeg lærte å kjenne som *ballastplanter*. Sylterøen var angitt som et lite paradisi i så måte. Sånn mange år etter undrer jeg meg på om noen folk ute på "Øya", som stedet for enkelthets skyld blir kalt, la merke til en relativt voksen mann snike seg krumbøyd langs gatene der ute, en person som ofte bøyde seg over lave hagegjerder og stirra inn i blomsterbede og strøyk forsiktig over ugraset. Noen hviska kanskje lavt om at det var en litt underlig utenbys kar, en orginal (kanskje de hadde rett der!), altså en "ikke-brevigianer", en som ikke var noe å bry seg om. Andre smilte kanskje og sa at "*Han der, han er fra Kassitangen og er broer te Arnfinn. Han er visst spesielt interessert i blomster!*"

Ikke vet jeg, men det hendte at da jeg først blei spurt om hva jeg dreiv med, så blei det tid til en liten prat om lokalhistoria, om ballasten som kom til Brevik og alle de uvanlige artene som hadde slått seg til på "Øya".

På Øya skjedde ellers mye av den dramatiske lokalhistoria som kunne skje på det gamle "retterstedet" på Blokkhustangen der blant annet postraneren Ole Jacobsen Berg endte sine dager på skafottet, kanskje etter å ha fått sakrament og tilgivelse av "vitenskapspresten" og geologen Hans Morten Thrane Esmark.

Bratten mot Brevikstrømmen

Jeg har utallige ganger passert forbi sørsida av Øya med sin spesielle historie, enten med fjordbussen eller med en kogg (motorbåt) opp gjennom åra. Da vi var mindre, satt vi, min broer og jeg, stille og andektige med hver vår brusflaske med ananasbrus eller bringebærbrus, som blei vår trøst da de voksne handla noen "lyse export" eller et par bayer fra ølutsalget til Tom B. på Stathelle på vei ut mot fjordområda på grensa mellom

Telemark og Vestfold.

Det var til Brevik, for mange, mange år siden, at den berømte ”sylten”, hanngrisen med jernring i trynet, kom (sammen med en bambling blir det til og med påstått), sleit seg, svømte i land på denne øya og skremte bort de underjordiske som bodde her og som hadde gjort øya usynlig for folk. De underjordiske (de små under jorda) tålte jo ikke jern eller stål, og derfor forsvant de i retning mot Sandøya, blei det fortalt.

Jeg minnes godt der jeg satt som guttunge i koggen til min faer med et hvitt svømmebelte på for trygghetas skyld og et fast grep om brusflaska som ennå ikke hadde fått spikerhølet i korken for at innholdet skulle vare lenge. Jeg minnes enda at jeg satt og så undrende på de store tuene av rødfarva og blåfarva blomster som pynta opp bergveggen ut mot ”Brevikstrømmen”. Lite ante jeg den gangen at jeg mange år seinære skulle klatre i den samme bratta og gledes over mengdene av ballastplanter som apotekerkattost *Malva sylvestris*

Apotekerkattost *Malva sylvestris*
Foto: Norman Hagen

og ormehue *Echium vulgare*. Enda mindre visste jeg om at et lavt kratt av syriner mot et hagegjerde øverst oppe på skrenten der familien til Johnny Sørensen hadde sin residens, skjulte ei perle av ei ballastplante, åkersteinfrø *Buglossoides arvensis* (syn. *Lithospermum arvense*).

Ormehode *Echium vulgare*
Foto: Egil Michaelsen

Åkersteinfrø *Buglossoides arvensis*
Foto: Egil Michaelsen

Brattveggen blei besøkt flere år etter hverandre, de første gangene på begynnelsen av 1970-tallet, som nevnt. Det kunne jo være at det dukka opp flere nye ballastplanter på hyllene oppover bratta.

Så var det altså i de første åra da den bratte bergveggen blei forsert, at jeg endte opp utafor gjerdet til Sørensen, inni det lave syrinkrattet, og øynene falt på noe jeg mente jeg aldri hadde sett før, et par eksemplarer av ei lita stivt opprett plante med strihåra stengel og små hvite blomster. Dette var noe jeg aldri hadde sett! Dette var i mai 1971 om jeg ikke husker feil, altså på seinvåren for litt over 50 år siden.

Nå skjer det ofte noe rart når jeg står overfor ei plante som i førstninga virker totalt ukjent for meg. Noen ganger skjer det at det "ligger bilder på netthinna", bilder fra tidligere botaniske turer. Sånn var det ikke denne gangen. Dette var noe nytt, men heldigvis er det også slik at etter å ha bladd gjennom floraer noen ganger, "sorteres" det ut bilder av plantetegninger for ens indre blikk, bilder som også blir liggende på netthinna. I *Lids Norsk og svensk flora*, allerede i utgaven av 1963, finnes en liten søt tegning av ei plante på s. 567 med navnet *Lithospermum arvense*, åkersteinfrø. Denne Lid-utgaven var min første, og jeg hadde mange

ganger sett sultent på tegningene til a'Dagny, og mange hadde festa seg. Jeg huska ikke navnet da jeg fant de små eksemplarene, men det ordna seg fort da jeg kom hjem. Det var åkersteinfrø! Da jeg kom igjen dit i 1973, hadde nye "ettåringær" med små hvite blomster vokst fram, og et par blei ofra og lagt inn i mi moers gamle syltepresse til pressing.

Enda noen ganger de påfølgende åra blei stedet besøkt, men nå begynner det å bli lenge siden. Kanskje kan det bli en tur dit en gang på forsommeren 2022?

Åkersteinfrø hos Dyring

På Dyrings tid var det ikke gjort så mange funn av åkersteinfrø i Telemark. (Se Dyring 1911!) Han oppgir at den er sjelden og at den er finni på ballast tre steder i Kragerø: på bryggene, på Kirkeholmen og Djupsundholmen, altså på tradisjonelle ballastlokaliteter. Den er dessuten også finni i Skien noen steder, blant annet ved Bølesiloen, både av Hartvig Johnsen og Tidemand Ruud. Arten blei også finni i Brevik i 1935 ved en odde nær Grand Hotell som lå borte ved Strømtangen.

Åkersteinfrø er ikke en vanlig art i Norge, og det er ifølge Lid få funn av arten etter 1960. En rimelig sikker lokalitet skal være Hovedøya i Oslo, i alle fall som det ser ut i Artskart.

Litteratur

Dyring, J. 1911. *Flora grenmarensis*. Nyt Mag. for Naturvidenskaberne, b.49, h. II - III.

Kristiania.

Lid, J. 1963. *Norsk og svensk flora*. Det Norske Samlaget, Oslo.

NY NORSK RØDLISTE 2021, EN KARPLANTEOVERSIKT FOR TELEMARKE.

Oversikt laget i mars 2022 av Bjørn Erik Halvorsen.

Artsdatabanken la ut ny norsk rødliste i november 2021. Denne oversikten omhandler karplantene som har relasjon til Telemark. Oversikten er basert på registreringer på nettsiden **Artskart 2** som eies av artsdatabanken (<https://artskart.artsdatabanken.no/>). Her kan man også finne den nye rødlista for Norge for alle artsgrupper.

Det er langt fra alle registreringer på Artskart 2 som er kvalitetssikret. Derfor kan min oversikt inneholde navn på noen få planter som ikke har relasjon til Telemark. Noen registreringer kan forklares som hageflyktninger eller innførte planter, og de er dermed ikke gyldige som rødlistede planter. Jeg kan også ha uteglemt planter på rødlista som finnes i Telemark. Men, i hovedsak bør denne oversikten ha pålitelig kvalitet.

Rødlistekategoriene (nærmere beskrivelse av disse finnes på nettet hos Artsdatabanken):

- RE Regionalt utryddet (Regionally Extinct)
- CR Kritisk truet (Critically Endangered)

- EN Sterkt truet (Endangered)
- VU Sårbar (Vulnerable)
- NT Nær truet (Near Threatened)
- DD Datamangel (Data Deficient)

Disse karplantene kom inn på norsk rødliste som nye høsten 2021:

Polarlusegras (NT), myrkråkefot (NT), skogjamne (NT), hvitpil (CR), sølvmelde (NT), nålearve (NT), blindurt (NT), dvergssoleie (NT), setersoleie (VU), høyfjellskarse (NT), snørublom (NT), rødsildre (NT), trefingersildre (EN), nyresildre (NT), knoppsildre (NT), bekkesildre (NT), reinrose (NT), nakkebær (NT), sørlig brusknype (NT), filtrose (DD), åkermåne (NT), kyståkermåne (VU), reinmjelt (NT), bitterblåfjær (NT), lind (NT), tindved (NT), bergperikum (NT), sandfiol (VU), dunmjølke (VU), mørkmjølke (VU), linnmjølke (NT), furuvintergrønn (NT), marianøkleblom (VU), fjellnøkleblom (NT), moselyng (NT), myskemaure (NT), snyltetråd (NT), timiansnyltetråd (EN), østersurt (NT), bakketimian (NT), vassmynte (NT), mørkveronika (EN), bergfletteveronika (VU), vadderot (VU), snøbakkestjerne (NT), krattalant (NT), flekkgrisøre (NT), krustjernaks (NT),

busttjernaks (NT), skruehavgras (NT), kalmusrot (NT), ramsløk (NT), praktbrudespore (NT), fuglereir (NT), knerot (NT), buefrytle (NT), vardefrytle (NT), snømyrull (NT), brunmyrak (NT), rabbetust (NT), myrtust (NT), nubbestarr (NT), kjevlestarr (NT), taglstarr (NT), bakkestarr (NT), blåstarr (NT), villtimotei (NT), østersjørør (EN), fjellbunke (NT), rypebunke (NT), enghavre (NT), hjertegras (NT), storrap (NT), knoppfjellrap (NT), mykrapp (NT), bergfaks (NT), strandkveke (NT).

Disse karplantene ble tatt ut av rødlista i 2021:

Marrisp, ugrasbendel, blankbjørnebær, kystrose, sandnattlys, bakkesøte, dverggylden, krokshals, strandrødtopp, stavklokke, eseltistel og løkrapp.

En gruppe svever, *Pilosella*-artene, ble ikke vurdert for denne rødlista, men blir trolig inkludert i neste rødliste igjen.

Dette er dermed de rødlistede karplantene som har relasjon til Telemark.

Jeg har markert en del planter med spørsmålstegn (?). Dette er funn som bærer preg av å være hageflykninger eller innførte planter i nyere tid. De er da ikke gyldige som rødlistede planter, selv om de står på rødlista. Jeg har også markert sannsynlig feilbestemte arter med spørsmålstegn.

RE Regionalt utryddet (Regionally

Extinct)

Storbendel, blåmaure

CR Kritisk truet (Critically Endangered)

Grannjamne, huldrenøkkel, hvitpil (?), raggarve, saronnellik (?), murrublom (?), bustbjørnebær (?), åkersteinfrø, dundå, gulltvetann (?), smaltimian (?), åkerrødtopp (?), storvasskrans, honningblom, sprikesøtgras, sandfaks

EN Sterkt truet (Endangered)

Dvergmarinøkkel, vasstelg, alm (eldre trær), skaftmelde, nattsmelle (?), muserumpe, kjempesoleie, trefingersildre, hvitmure (?), krypbeinurt, ertevikke, vårvikke, buskvikke, bråtestorkenebb, åkerstorkenebb (?), lodnefiol (?), trefelt evjebloom, skaftevjebloom (?), korsevjebloom, nordlig evjebloom, vasskryp, strandtorn, bjørnerot (?), bittergrønn, pusleblom, smalsøte, ask (eldre trær), timiansnyltetråd, sprikepiggrø, gåsefot, perleforglemmegei, krypjonsokkoll (?), bulmeurt, mørkveronika, kammarimjelle, gaffelullurt, solblom, nikkebrønse, lodneföllblom, flytegro, bendeltjernaks, granntjernaks, knortetjernaks, rød skogfrue, småmyrull, vipestarr, stautstarr, hvitmyle, østersjørør, takfaks

VU Sårbar (Vulnerable)

Høstmartinøkkel, myrtelg, barlind, doggpil, smånesle, frynsehøymol, dvergsyre, strandbete, sodaurt, myrstjerneblom, liten kystfrøstjerne, isssoleie, knollsoleie, snøsoleie

(?), setersoleie, gul hornvalmue, firling, knollmjødukt (?), vårmure, lodnebjørnebær (?), trollnype, buttmarikåpe, kvassmarikåpe, kyståkermåne, villeple, grenmarasal, småasal (?), jordbærkløver, dalfiol, sandfiol, dunmjølke (?), mørkmjølke, kranstusenblad, skogpersille (?), hvitrot, marianøkleblom, smånøkkel, klokkesøte, bakkemaure, hengepiggfrø, dvergforglemmegei, isop, kryptimian (?), aksveronika, vårveronika, bergfletteveronika, vrangblærerot, legevendelrot, vadderot, kåltistel (?), enghaukeskjegg, småvasskrans, marisko, flueblom, søstermarihand, smalmarihand, hvitkurle, huldreblom, dvergsivaks, brunskjene, toppstarr, bleik piggstarr, jøkelstarr, hartmansstarr, elvemarigras, bustsmyle, skogsøtgras

NT Nær truet (Near Threatened)

Polarlusegras, myrkråkefot, skogjamne, ormetunge, handmarinøkkel, mandelpil, kjempehøymol (?), stolt henrik, sølvmelde, nålearve (?), rødsmelle, blindurt, nikkesmelle, hasselurt (?), smalfrøstjerne, krattsoleie, dvergsoleie, høyfjellskarse, snau bergskrinneblom, snørublom, rødsildre, grannsildre, nyresildre, knoppildre, bekkesildre, reinrose, nakkebær, blåbringeblom, sørlig brusknype, eplerose, åkermåne, fagerrogn, sølvasal, svartmispel, bukkebeinurt, krabbekløver, bakkekløver (?), reinmjelt, sørlandsvikke, steinstorkenebb,

bitterblåfjør, lind, tindved, bergperikum, linmjølke, stortrollurt, villkornell, krusfrø, furuvintergrønn, fjellnøkleblom, vaniljerot, moselyng, tusengylde, myskemaure, snyltetråd, østersurt, legesteinfrø, bakketimian, vassmynte, skotsk øyentrøst (?), vårsalat, snøbakkestjerne, ullurt, krattalant, hvitpestrot (?), stjernetistel, flekkgrisøre, froskebitt, krustjernaks, busttjernaks, skruehavgras, kalmusrot, bendelløk, ramsløk, praktbrudespore, hvit skogfrue, fuglereir, knerot, myggblom, buefrytle, vardefrytle, snømyrull, brunmyrak, rabbetust, myrtust, huldrestarr, nubbestarr, kjevlestarr, taglstarr, bakkestarr, nebbstarr, prikkstarr, blåstarr, dronningstarr, grønn busthirse, villtimotei, elvebunke, fjellbunke, rypebunke, enghavre, huldregras, kildegras, hjertegras, storrap, knoppfjellrap, mykrapp, bergfaks, strandkveke

DD Datamangel (Data Deficient)

Filtrose (?)

På TBFs hjemmeside ligger en mer utfyllende oversikt over disse plantene.

Småopplevelser fra mine botaniske år III:

GULLKLØVER PÅ KUBRU GA EN ANNEN NY ART OG UTLØSTE SEINERE SINNE OVER DÅRLIG PLANLEGGING I OFFENTLIG ETAT

Roger Halvorsen

I mange år leide familien ei hytte i Vinje. Den lå ved Kliningstjern på vei inn mot Bordalen i Vågsli, mot kanten av Hardangervidda. Det var ei gammel seterbu, trangbodd selv for en liten familie. Far i huset skalla stadig i overkant av døråpninga, og svingerommet inne var så trangt for en familie på tre at vi ”måtte ut for å skifte mening”. Men fisket i Kliningstjern og andre vann rundt i terrenget var godt og rikt, litt molter fantes på myrene år om annet, og det var småviltjakt med i hytteleia. Dessuten var det lille ”selet”, som var en del av en geitestøl, plassert i et område med kalkholdig jordsmonn. Dermed var det et flott sted for ”amatørbotanikeren”. Det blei fisking, bærplukking og mange bomskudd etter rype og orrfugl i en periode da stedet blei brukt som mest, men botanisering var alltid et godt alternativ.

Blikket retta mot grasbakken ved Kubru

Nå var det ikke floraen i Vågslid jeg ville skrive om, men derimot ”et blikk” mot en grasbakke på vei til hytta. Grasbakken som fanga oppmerksomheta mi ligger inntil

gangbrua som går over veien ved Kubru, like etter at en passerer Mælum kirke på vei nordover. Jeg har fortalt før at forfatteren har en lei tendens til å bli ”trafikkalt skjeløyd” i bil, og når så en grasbakke på høysommertid lyser gult av noe en botanikersjåførs øye i farta ikke kan identifisere, er det grunn til å gjøre en rask stopp. Ut av bilen og tilbake til skråningen bar det. Store mengder av gullkløver *Trifolium aureum* er ikke hverdagskost for forfatteren, og gleden var stor over synet. Mye annet fint var det også å se i denne grasbakken.

Så blei det slik at en ørliten flokk av TBF’ere (fire støkker) i 1985 dro på tur til Gvarv. Ved Geiteryggen passerte vi noen tuer av gullkløver i fin blomstring, men alle hadde ikke fått med seg det da vi dro forbi. Derfor blei vi enige om en stopp ved Kubru for å se på gullkløverforekomstene der. Som tenkt, så gjort. Vi stoppa på en lagelig plass og klatra opp veiskråningen for å se nærmere på gullkløveren. Ovenfor den nye gangbrua over veien var veivesenet i ferd med å ”frisere” veiskråningane ved å legge store matter av et kunststoff utover

Gullkløver *Trifolium aureum*. Foto: Egil Michaelson

og så dekke over med leire.

Floraen i skråningen var som nevnt frodig og rik, men det var litt tidlig på året for å sjekke særlig grundig hva som vokste der. Jeg reiv med meg noen eksemplarer av gullkløver, og oppdaga da at det blant stenglane hang fast noen tynne, fine tråder som tydelig var en snyltetråd, en *Cuscuta*. Det var for tidlig til at den var kommet i blomst, og knoppene satt som små knappær på trådene som var tynne som sytråd.

Det blei en litt lengre stopp enn tenkt, men vi kom ikke særlig lenger i bestemmelsen da.

Imidlertid oppdaga vi at hele skråningen var full av snyltetråd som snylta på flere av de artane som vokste der, blant andre fagerknoppurt *Centaurea scabiosa* og sneller *Equisetum* sp. Det viste

seg at over store deler av engbakken hang det her og der store ”flak” av den lyst rosa ”spindelvevaktige” snyltetråden, og særlig var de store tuene av gullkløver befengt. Men det var noe ved den som ikke stemte overens med den snyltetråden vi kjente fra grenlandsområdet, neslesnyltetråd *Cuscuta europaea*, en art som siden er delt i to underarter: neslesnyltetråd ssp. *europaea* og strandsnyltetråd ssp. *halyphyta*. At det måtte dreie seg om en annen art, blei vi etter hvert klar over.

For å gjøre denne delen av historia kort, blei planta fra Kubru etter hvert bestemt til timiansnyltetråd *C. epithimum*, en bestemmelse som seinere blei bekrefta av konservator Jon Kaasa ved Botanisk museum på Tøyen.

Bård Haugsrud 17

Timiansnylteråd *Cuscuta epithymum*. Foto: Bård Haugsrud

Så begynte spetakkelet

Timiansnylteråd er ifølge Dyring (1911) tidligere funnet i Porsgrunn, i kratt mellom Ørstvedt og den steile Ørstvedtåsen og på tørre berg øst for Gunneklevfjorden.

Glad og lykkelig over et nytt voksested for en, for forfatteren, ”dødssjelden art”, tok jeg kontakt med Fylkesmannens miljøvern-avdeling, siden veivesenet var i full gang med veiarbeidene inntil lokaliteten. Jeg ville gjerne sørge for at forekomsten blei skåna for både

”tepper og leire” og fortsatt kunne glede botanikerer av alle kategorier når de ville stoppe for å se på gullkløveren ved Kubru.

Det blei avtalt en befaring hvor Fylkesmannens miljøvernsjef, en høytstående representant fra veivesenet og lederen for anleggsvirksomheta på stedet sammen med forfatteren skulle se på saken, altså tre sikkert høyt gasjerte representanter fra det offentlige sammen med en amatørbotaniker.

Under befaringa blei det høytidelig lova at her skulle alle hensyn tas, og den ”store sjeldenheta” skulle få leve videre i all sin glans, uten dekke av matter og tung leire. Hvilket gjennomslag for vernet av plantelokaliteter! Stor glede hos daværende leder av TBF!

Da sjokket kom!

Seinere på ettersommeren, kanskje var det da det var tid for å se etter molter i Vågslid-traktene, eller kanskje da familien tok en tur opp på fjellet for å fiske, passerte jeg igjen Kubru. Jeg innrømmer det med en gang. Jeg var på nippet til å kjøre i grøfta ved gangbrua i Mælum. Hele grasbakken med gullkløver, fagerknoppurt og mengder av timiansnylteråd lå nå ”vakkert innpakket” i tykke matter som allerede stort sett var dekket av lag med leire.

Jeg har i perioder jobba som ”stuær”, det vil si laste- og lossearbeider, på ”Dar’n” (nå Norcem) og på brygga på Norsk Hydro. Det er ikke fritt for at jeg i de periodene

lærte meg en ”utsøkt” samling av bannskap, riktig sjeldent utsøkte og ikke ofte brukte ord. Jeg tror mi moer ville snudd seg i grava om hun hadde hørt sønn sin i aktivitet der han uttrykte sitt raseri denne ettermiddagsstønna. (Det var en ordbruk jeg i dag rødmer over at jeg brukte.) At jeg var sint, er et altfor mildt uttrykk å bruke.

Da vi returnerte til Grenland etter Vågslid-turen, ringte jeg på mandag formiddag med de fortsatt glødende restene av mitt raseri til miljøvern-avdelinga i fylket. Der blei jeg lova at saken skulle undersøkas, og jeg blei anbefalt å ringe om et par dager.

Det er enklast å planlegge sånn!

Det var svaret veivesenets representanter hadde gitt miljøvern-avdelingen: **Det er enklast å planlegge sånn!** Jeg har fortsatt ikke funnet ord for det jeg mener om planlegging av dette ”enkle slaget”. Kan slikt kalles ”funksjonell analfabetisme”?

Kan hende er det en trøst at det noe seinære blei finni noen mindre

Fagerknoppurt *Centaurea scabiosa*. Foto: Norman Hagen

forekomster av timiansnyltetråd et støkke lenger inn fra veien, men den vakre engbakken og skråninga med fagerknoppurt og gullkløver der timiansnyltetråden snylta, er tapt for all evighet og lever som en drøm hos meg enda.

Jeg har fortsatt ikke gjenvinni respekten for veivesenet og planleggingen deres 36 år etter denne hendelsen.

Siden kjørte jeg alltid forbi stedet i stillhet, men grum i hu og med blikket stivt festa på veien. Lurær på om timiansnyltetråd fortsatt fins i området?

Litteratur

Dyring, J. 1911. *Flora grenmarensis*. Nyt Mag. for Naturvidenskaberne, b.49, h. II - III. Kristiania.

Listéra for 20 år siden

MOLTE *Rubus chamaemorus*

Tekst og teikning av Sigrid Nordskog¹

Det var ein sommar vi hadde vitjing av vener frå Sveits. Ein dag dei kom att frå ein skogstur, hadde dei med seg ein merkeleg plante dei aldri før hadde sett. For at vi lettare skulle kunne hjelpe dei til å finne ut av kva det var, hadde dei teke med seg både blad og litt av rotstokken. Det gule bæret på toppen, var det etande?

dei fråtsar i alle slag varmekjære frukter, der trivst molta ikkje.

Molta er tvibu, det vil seie at han- og hoblomar sit på kvar si plante. Hanblomane er dei største og vakraste, og merkeleg nok og dei som er mest talrike, observert i

Nei, molta er ingen kosmopolitt som finn seg til rette kvar som helst. Ho er utbreidd rundt heile Nordkalotten, men mest i Skandinavia, og det er helst her at molta set frukt. Elles førekjem molta i Storbritannia, men der set ho dårleg frukt. Ein av dei få andre stader er Riesengebirge/Sudetenland. Men lenger sud, der

forholdet 76/24. Kva dette kjem av er uvisst.

Sume år kviler hoplantene heilt.

Til vanleg kallar vi molta eit bær, men ein botanikar vil nok seie at det er feil. Molta er ei steinfrukt.

Nokon har kalla molta for Nordens vinranke. Men kven ville vel byte bort moltene sine i vindruer? Ein dårleg handel, spør du meg. Elles veit vi at vikingane hadde med seg molter i tunner når dei var ute på røvartoktene sine. Dette har vi fått melding om frå land der dei plyndra og herja. Moltene, som er fulle av C-vitamin, berga dei truleg frå å få skjørbuk.

Bortsett frå dei tre nordlegaste fylka er det fritt å plukke molter overalt. Og sidan bæret er sterkt ettertrakta, kan det nok oppstå ein liten krig her og der. Men får molta mogne skikkeleg, kan det bli litt til alle. For moltene mognar aldri alle samstundes, det kan gå dagar og viker mellom dei fyrste og dei sist mogne. Begerblada sit som grodd fast og niheld på den umogne korta. Då skal ein ikkje plukke. Når tida er inne vil begerblada viljug bøye seg tilbake og by fram den herlege frukta, som då har fått den rette fargen: gulraud og litt gjennomsiktig. Då er det duka til fest for dyr, fuglar og folk. Slik får molta spreidd frøa sine i alle retningar. Især skal bjørnen vera ein god moltefrøspreiar.

Sidan molta er så ettertrakta, skulle ein tru at fleire var interessert i forsøk på dyrking, i alle fall til eige bruk. Ifylgje *Norsk Hagetidend* har eit forskarteam i Nord-Noreg kome fram til gode resultat med kultivering og gjødsling. Heile 40 kg molter pr. dekar der det tidlegare ikkje var over 5 kg, kan dei vise til. Kvifor ikkje

prøve sjølv, om ein har ei lita myr til overs?

Stiklingar kan ein ta i august frå planter med store bær. (Best å spørje grunneigaren fyrst!) Plantast med ca. 20 cm avstand og 5-10 cm djupt. Ca. kvart tiande år kan ein djupgjødsla. Å spreie gjødsla på overflata har ikkje noko for seg, det vil berre koma andre planter med grunnare rotsystem til gode. Slik som krekling, bustelyng og skinntryte. Det kan jamvel gå så gale at dei utkonkurrerer moltene slik at dei blir borte for godt. Ei enkel oppskrift er å bruke ein staur og slå inn ein tverrpinne på, ca. 15-20 cm frå spissen. Dermed blir det passe djupt når stauren blir slegen ned i myra. Ca. 30 kg fullgjødsla til eit dekar, 1 m mellom kvart hol, og ca. 1 kaffekopp til kvart hol er tilrådd. Kalke skal ein ikkje, molta vil ha sur jord. Resultatet vil koma, om ikkje så brått, 3-4 år kanskje, som ved opparbeiding av andre bærfelt.

I boka si om Langlim fortel Johannes Bakken at folk før helst gjorde seg lite nytte av moltene. Dei åt dei av stuven ute på myrane og fekk det dei kalla moltestyngen, eller kortestyngen. Seinare fann dei på at dei hadde dei på flasker og lakka med harpeise. Slik varde dei lenge utover vinteren. Då folk fekk Norgesglas vart moltene lagt ned koka eller rå med sukkerlake.

Frå boka *Beskrivelse over Sillejords Præstegield* av Hans Jacob Wille, Kiøbenhavn, 1786, finn vi dette om molter:

MOLTER gives i utroelig Mængde i Fieldene. Bærrene kaldes BLINDINGER, naar Blomstrene lukke sig, KORTER (umoden Frugt), naar de ere røde og haarde, men MOLTER, naar de ere modne. Man bevarer dem paa et Anker, som tilforn er udkogt med Ener-Vand, og siden skyllet med fransk Brændeviin, hvilket man fylder bestandig med Bær, at ingen Luft indtrænger. Men den bedste Maade er at frapille alle de umodne Bær, og derpaa lade de modne koge i Sukker, have dem i Krukker eller Ankere, og lægge midt i dem en Citron.

Moltene kan serverast på mange vis: som moltekrem, då treng ein ikkje så mykje molter når ein har rikeleg med krem. Endå betre når fløten ikkje er piska. I blautkake, eller på brødskiva. Varme molter, dynka med moltelikør og heimelaga is til, det er mest **for** godt. - Men aldri som molter borne heim i ei neverskrukke med smak og ange av silkenever.

¹Artikkelen er ein av fleire som forfattaren skreiv for *Vest-Telemark Blad* tidleg på 90-talet.

Molte *Rubus chamaemorus* Akvarell av Sigrid Nordskog

HUSK ADRESSEENDRING

Flytter du, har du ny e-postadresse eller nytt telefonnummer?

Send beskjed til a-jhalvo@online.no eller post@botaniskforening.no

Dette er viktig for at vi skal kunne sende deg *Listéra* til riktig adresse, og for å kunne holde deg oppdatert via e-post og SMS.

Følg med på vår nettside for oppdatert informasjon om turer og arrangementer.

OM SILENOS, EN GOD VENN AV BACCHUS MED GLADE DRIKKEVANER OG GUD FOR FYLL OG DRUKKENSAP, OG OM EI PLANTESLEKT BRUKT I NORSKE BARNELEKER

Roger Halvorsen

Smeller er ei blomsterslekt de fleste av oss er relativt fortrolige med. Denne slekta hører til nellikfamilien *Caryophyllaceae*, og slekta har sannsynligvis fått det vitenskapelige navnet sitt, *Silene*, etter en gammel gresk "jordbruksguddom" **Silenos** eller **Silen**. Både Nordhagen (1952) og Fægri (1970) skriver at det er uvisst hva betydninga av navnet er, mens Lid (2005) og Corneliuson (1997) er ganske klare på at navnet er knytta til den greske guden **Silenos** (gresk Σειληνός). Dette med plantenavnets forbindelse med mytologien skal jeg komme tilbake til nedafor.

Smellene i norsk botanikk

Smelleslekta har hatt det litt "problematisk" i norske floraverk når det gjelder systematikken.

I 1979-utgaven av Lids flora var det tatt med tolv arter i slekta *Silene*, mens seks arter fra slekta jonsokblom *Melandrium* var oppført med *Silene* som synonym.

I 2005-utgaven er småsmelle og rødsmelle ført til ei egen slekt: *Atocion*, henholdsvis *A. rupestre* og *A. armeria*, og to arter fra

hanekamslekta *Lychnis* er ført opp med slektsnavnet *Silene* som synonym.

I 2005-utgaven er både de øvrige tidligere *Silene*-artene og *Melandrium*-artene ført til slekta *Silene*. Flere nye *Silene*-arter er dessuten kommet med, blant annet et par arter fra Svalbard og noen tilfeldig innførte arter.*

*Av de innførte og mer uvanlige artene kan nevnes orientsmelle *S. csereii*, gaffelsmelle *S. dichotoma*, fransk smelle *S. gallica* (alle tre er funnet flere ganger ved Bølesiloen i Skien) og hengesmelle *S. pendula*. Dessuten er det tre arter som bare er funnet en gang tilfeldig: præriesmelle *S. antirrhina*, møllesmelle *S. conoidea* og vingsmelle *S. stricta*.

Opprinnelsen til slektsnavnet *Silene*

Lid (2005) skriver at navnet er brukt hos Matthias Lobelius i 1576. Slekta er som nevnt oppkalt etter Silen eller Silenos, en mannsfigur, en frygisk guddom, som er kjent fra den greske mytologien. Navnet skal være avledet av de greske ordene *seiō* som betyr "å bevege til og fra" og *lénos* som betyr "vintrau". (Se nedafor om "vintråkking"!)

Det sies at *Silenos* egentlig fra først av var et ”mannlig vesen”, en slags gudfigur, som levde i skogene. Det var da mange av disse ”gudevesenene”, og de gikk under flertallsbetegnelsen *sileni*.

De blei plassert i ei gruppe av såkalte ”falliske” (av det greske ordet *phallos*) eller ”halvanimalske” lærere(?) som var en mellomting mellom dyr og mennesker, halvt dyr og halvt menneske, slik som for eksempel den kloke kentauren Kheiron. Silenene hadde ifølge mytene fra først av litt hårete kropp, ører som en hest og noen ganger både hestehale og hestebein, men etter hvert blei de framstilt i kunsten med menneskebein. De blei i begynnelsen også regna å være i slekt med nymfer, satyrer og

kentaurer og var ganske ville av seg.

De blei snart regna som tilhengere av den fordrukne vinguden *Dionysos* og blei sett på som småkåte, skallete og feite mannsfigurer med tykke lepper og litt klumpete nese. Seinere forsvant flertallsformen *sileni* på disse vesenene, og bare en enkelt figur blei stående igjen: *Silenos*. Han fikk snart status som en guddom for blant annet skoger og kilder.

Han var sønn av Hermes, gudenes budbringer, og ei nymfe. Det var også noen som mente at han var sønn av Pan, og kan hende stemmer det bedre med det litt ”hårete” utseendet silenene hadde fra først av.

Lærer, veileder og nær følgesvenn for vinguden Dionysos

Silenos fikk etter hvert det ordet på seg at han var den som oppdro og var læreren og veilederen til vinguden Dionysos. Han blei også vingudens trofaste følgesvenn.

Historia bak dette var knytta til Zevs, som blei regna som far til Dionysos. Han blei født under dramatiske omstendigheter. Mor hans, Semele, som var datter av kong Kadmos av Theben, blei som så mange andre kvinner, både av gude- og av menneskeslekt, forført av Zevs, og hun blei gravid som så mange av Zevs erobringer. Zevs hustru, Hera, som etter hvert kanskje burde ha blitt vant med sin manns mange eskapader, blei som så ofte før, rasende da hun oppdaget affæren Zevs hadde hatt med Semele og hva resultatet hadde endt i. Semele møtte derfor sin skjebne ved at Hera hevnet

Den drukne Silenos, romersk maleri fra 100-tallet e.Kr. (Louvre). Wikipedia

Dionysos-statue i Louvre. Wikipedia

seg på henne, og hun blei drept på et litt underlig vis.

Hera kledde seg i denne anledningen ut som ei gammel kjerring og gjorde seg til venns med Semele som i sin tur fortalte at Zevs faktisk var elskereren hennes. Semele blei da overtalt av Hera til å be om en bekreftelse fra Zevs om at det virkelig var han som var elskereren og få Zevs til å edfeste at han skulle gi henne alt hun ba om. Nå ville da Semele ha Zevs til å vise seg i all

sin guddommelighet, noe Zevs ikke ville, for han visste at ”dødelige”, slike som Silene, ville brenne opp og øyeblikkelig dø om de fikk se ”himmelguden” slik han virkelig var. Men han hadde gitt sin ed på at han skulle bevise at han virkelig var Zevs. Da han sto fram i all sin velde, blei Semele fortært av flammene og døde øyeblikkelig.

Før hun døde fikk likevel Zevs reddet Dionysos ut av sin mors liv, og Zevs fikk sydd han inn i låret sitt hvor han var i flere måneder til han var klar til å fødes. Hermes fikk så oppgaven med å oppdra dette barnet, men etter hvert blei ansvaret lagt over på Silenos, som i noen kunstverk framstilles bærende på den lille Dionysos.

Som den gamle ”jordbruksguden” Dionysos tidligere blei regna for å være, blei han også gud for ”dansen i vinpressa”. Vinproduksjon var allerede på den tida regna som ”jordbruk”, og vinen blei laga ved at druene blei tråkka på i denne ”dansen oppi vinpressa”, på samme måte som den noen steder blir laga i dag.

Silenos blei, som nevnt over, en meget god venn av Dionysos og snart også hans beste reisefølge, og han var den som lærte vinguden alt om vindyrking og birøkt (!). Etter hvert blei han også kjent som en stor konsument av vin. Han var ifølge historia vanligvis full, og han måtte som oftest støttes rundt av satyrer eller bli frakta av gårde på et esel. Snart blei Silenos derfor sett på som gud for drukkenskap og fyll.

Selv om Silenos, som den eldste av

følgesvennene til Dionysos og også den mest fordrukne av dem, blei han, pussig nok, vil sikkert mange si, også regna som den klokeste av følgesvennene. Det blei sagt om han at han hadde store musikalske evner, og kunnskapene hans med å framsi profetier var også viden kjent.

Silenos var lett å kjenne igjen, siden han oftest var utstyrt med en tyrsos. Dette var en stav laget av stilken til skjermplanta ”kjempenfennikel” (dansk navn) *Ferula communis*. Staven var dekket av eføyblader og løv og hadde gjerne ei furukongle på toppen. Fennikelen representerte ”skaftet” på et mannlig kjønnsorgan og furukongla representerte sæden*. Dessuten blei han ofte framstilt ridende eller sovende på en ”vinsekk” av skinn. Denne skinnsekken og Silenos var uatskillelige. Han var gjerne også utstyrt med ei krone av eføy og var ofte i følge med et esel.

*Slike ”furukongler” (egentlig pinjekongler) kan en ofte se som pynt mange steder, for eksempel på toppen av musikkpaviljonger i Middelhavsområdet, og de er også brukt på gamle gjerdestolper på Eidsfoss (Hof) og på gjerdestolper langs sørsida av veien sør for Bakkenteigen i Horten.

Bacchus, som er den romerske utgaven av grekernes Dionysos, har gitt navnet til begrepet *bakkanal* (bacchanal). Det var en ”vinfest” eller et overdådig drikkelag som blei avholdt til ære for Bacchus. Disse festene foregikk gjerne i midten av mars. Også grekerne

feiret sin Dionysos med overdådige fyllefester, og disse festene hadde navnet *dionysia*.

Bacchus blei, som Dionysos, framstilt i kunsten som en gammel tjukk maga mann, skalla og med oppstoppnese og, som nevnt, ofte sovende eller ridende på vinsekken sin.

Sammenhengen mellom blomsternavnet Silene og Silenos

Som jeg skreiv over, er både Lid og Corneliuson ganske klare på at plantenavnet Silene henger sammen med Silenos. Corneliuson skriver at det oppblåste begeret hos smellene henspiller på den oppblåste magen hos Silenos. Det kan jo ikke gjelde alle smelleartene i samme grad, så flere av dem er nok ført til slekta på grunn av likhetene i blomsteroppbygningen.

Smellene er også brukt i barns blomsterleker. De plukket en fullt utsprunget blomst av engsmelle *Silene vulgaris* (syn. *S. cucubalus*) eller strandsmelle *S. uniflora* og klemte om spissen av begeret. Så slo de blomsten fort og hardt mot handbaken så begeret brast med et smell (Arbo Høeg 1976). En blomst som ikke var utsprunget kunne også brukes. Da holdt en blomsten like under stengelfestet og slo den mot handbaken på samme måte. En variant var at en kunne blåse inn i blomsten for å få den til å sprekke. Kjæresten ville komme fra den kanten begeret sprakk.

En annen lek, som sannsynligvis krevde litt øvelse, var at begeret blei

vrenget, kronbladene og støvbærerne blei fjerna og arra blei gjort kortere. Da blei, som Arbo Høeg skriver, resultatet ei lita dokke med vidt klokkeforma skjørt som kan stå oppreist på skjørtekantene. Denne lille ”kona” hadde mange navn rundt om: dokke, dronninga, kjerring, fantetaus og kone.

Fra Willes *Sillejords beskrivelse* (1786) ser vi at forfatteren bruker navnet **Bu-Caano** om småsmelle *Silene rupestris*. Ordet skal visstnok egentlig betegne ”Hex, som kan frambringe Smør”, og det skal være brukt fordi

”Kreaturene meget begierlig æde av denne Urt, og trives deraf.”

Arbo Høeg, som forteller dette

Orientismelle *Silene csereii*. Skien mølle.
Foto: Kjell Thowsen

(som også kan leses hos Wille), mener at Willes navnebruk på denne spinkle planta ikke kan medføre riktighet. Likevel begynte jeg å undres da jeg fant stedsnavnet **Bokono** i Øystre Slidre i Valdres. Dette stedsnavnet er brukt om et større setringsområde med mange støler. Kan det være noen sammenheng med Willes nedtegnelser om hekser og smør?

For gourmeter kan jeg til slutt nevne at engsmelle i tidligere tider har vært benyttet som matplante. ”Hermanskål” blei brukt som kjøkkenvekst i Valdres. Bladene blei kokt i kjøttsuppe som kål og røttene som gulrøtter i Vestre Slidre (Arbo Høeg).

Småsmelle *Atocion rupestre* (syn. *Silene rupestris*)
Foto: Norman Hagen

Strandsmelle *Silene uniflora*
Foto: Kristin Steineger Vigander

Engsmelle *Silene vulgaris*
Foto: Kristin Steineger Vigander

Hvit jonsokblom *Silene latifolia*
Foto: Egil Michaelsen

Rød jonsokblom *Silene dioica*
Foto: Egil Michaelsen

Litteratur

- Høeg, O. A. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
- Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo.
- Lid, J. 1979. *Norsk og svensk flora*, v/Gjærevoll, O. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2005. *Norsk flora*, 7. utg. v/Elven, Reidar. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Nordhagen, R. m.fl. 1952. *Våre ville planter*. Tanum, Oslo.
- Wille, H. J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge*. Gyldendals Forlag. Ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.

NYTT FRA STYRET VÅREN 2022

Bjørn Erik Halvorsen

Pandemien er over for denne gang. TBF kan igjen sette opp sine tradisjonelle aktiviteter. Turkomiteén lager nå et programhefte for utesesongen, som trolig blir sendt ut sammen med denne utgivelsen av *Listéra*. Vi kommer til å arrangere en forkortet ukestur til Besstrand på Valdresflya. Både i 2020 og 2021 måtte vi avlyse de planlagte ukeekskursjonene, så det skal bli fint å komme tilbake til denne tradisjonen.

I februar ble årsmøtet arrangert i Fritidsparken hotell i Skien. Det var 17 medlemmer til stede. Før pandemien pleide vi å ha ca. 10 flere medlemmer på årsmøtene. Men, det er likevel flere enn de 15 medlemmene som var pålogget årsmøtet på Teams i mai 2021. De som var på valg til styret, turkomiteén og *Listéra*-komiteén tok gjenvalg. Anne Vinorum tok plass i valgkomiteén ved siden av Sissel Wiig Dukefoss. Varm takk sendes til Aagot Løkensgard Strand som har sittet i valgkomiteén de siste to årene.

Villblomstenes dag er i år søndag 19. juni. Når dette skrives, er det innmeldt noen turer i Telemark. Vi håper at det blir en god del flere som melder inn arrangementer. Turene blir lagt ut i NBFs aktivitetskalender

på internett

(<https://botaniskforening.no/>).

Nå er alle de tidligere utgivelser av *Listéra* skannet og lagt ut på TBFs hjemmeside. Tidligere var bare utgivelsene fra *Listéra* 2-2005 lagt ut med innhold. Vi har også lagt ut alle tur- og møtereferater som vi greide å lokalisere. Perioden fra november 1987 til oktober 1990 mangler. Hvis noen av foreningens eldre medlemmer har slike referater i sitt hjemme-arkiv, så vil vi gjerne få låne disse til skanning. Kanskje kan vi få TBFs referatsamling enda mer komplett?

Ny Norsk rødliste ble lagt ut i november 2021. Den er omtalt i dette nummeret av *Listéra*. Mange nye karplanter er nå inkludert, slik som for eksempel marianøkleblom, trefingersildre, ramsløk og knerot. Gledelig er det også at vadderot og fuglereir er tilbake på lista. TBF ønsker flere floravoktere. Kanskje har du rødlistede planter i ditt nærområde hjemme eller der du pleier å tilbringe ferien. Ta en titt på lista som står i dette bladet, og gi beskjed hvis du ønsker å bli floravokter.

Da gjenstår det bare å ønske alle TBF-medlemmer en fin barmarksesong!

RADGRAS *Beckmannia syzigachne*? SATS PÅ EN STANS I RENABAKKEN.

Roger Halvorsen

Sommerturen 2021 med svigerfamilien brakte oss til ”slike steder vi sjelden trår”. Et besøk i urtehagen på Domkirkeodden på Hamar var et av høydepunkta med mange arter jeg har hørt om, men som jeg aldri har sett. *Gratiola neglecta*, som har fått det snurrige navnet **smånådesurt**, var en av dem. Den skal visst ha ett kjent voksested i Finland (kanskje flere?). Urtehagen var i virkeligheten en liten velfylt ”botanisk hage”.

Fra Hamar gikk veien videre

hvor jeg ønska meg en botanisk stopp. Nederst i unnarennet på den største hoppbakken hadde jeg lest i *Blyttia* en gang at det skulle vokse **radgras** *Beckmannia syzigachne*. (Det minner meg på tidligere års valg av feriebesøk rundt om. Alltid fikk jeg spørsmålet ”Å vokser’e der’a?”) Svoger kunne godt tenke seg å klatre opp i unnarennet for å se på dette vidunderet selv om det bare dreide seg om et gras. (Jeg ser i ettertid av Oftens beskrivelse i *Blyttia* (1998) at han og Tore Berg hadde funnet radgras her i 1976.)

Vi klatra opp i det bratte unna-

Smånådesurt *Gratiola neglecta*
<https://www.minnesotawildflowers.info/flower/clammy-hedge-hyssop>

til Elverum hvor vi svingte opp Østerdalen med Koppang for neste ”nattlosji”. Men før vi kom dit, forlangte jeg som reiseleder en stans i Rena. Det var ikke vanskelig å få den hoppinteresserte svogeren med på at vi gjorde en stans i Renabakken,

Radgras *Beckmannia syzigachne* fra Renabakken i Østerdalen

rennet (fy så bratt!), men det var lite radgras å se. Jeg hadde på mitt indre øye et bilde om hva jeg skulle se etter siden jeg hadde funnet arten en gang på havnesiloen i Stavanger og sett Eli Fremstads nydelige bilde i siste bindet av det norske floraatlas. Men det var bare bratt, og jeg kunne ikke huske hvor den var funnet i unnarennen. Jeg erindra at det hadde noe med fuktig mark og bløtmark å gjøre. Etter hvert dukka det opp stavklokke *Campanula cervicaria* i sånne mengder at det nesten tok pusten fra meg og trøstet og varmet meg litt. Jeg kunne heller ikke huske at Often hadde skrevet om stavklokke her (men der tok jeg feil!).

Enden på visa var at jeg måtte ringe Øystein Ruden, som jeg visste hadde besøkt stedet, for å få en nærmere beskrivelse av lokaliteten. Han forklarte at arten kunne, om den fortsatt fantes der på stedet, vokse i det området der unnarennen

Stavklokke *Campanula cervicaria*
Foto: Egil Michaelsen

flata ut, det som vi ofte hører omtalt som ”overgangen”. Der skulle det finnes flere eksemplarer. I etterkant leser jeg at det i 1996 blei funnet rundt 50 eksemplarer på et areal på rundt 20 x 5 m. Det blei litt leiting, og snart var jeg knegående på søk etter juvelen. Da jeg etter ei stund sukka høyt i glede og utbrøt ”*Her er den!*”, sto det foran meg noen visne strå som ikke minte mye om det grønne og frodige eksemplaret jeg fant i Stavanger. Her sto den i gulgrå vissen farge, men det var radgras!

En god opplevelse, et par visne strå og noen bilder rikere satte vi kursen for vårt neste overnattingssted. Da vi slo oss til i Koppang på vår videre ferd opp Østerdalen med Røros som mål, kalte følgende oppslag på en låvevegg på latteren:

Kjør forsiktig! Vi har ingen elg å miste.

Dagen etter svinga vi av fra hoveddalføret for å se nye deler av vårt fagre land, noe som samtidig leda oss bort fra hovedtrafikken med gode muligheter til å holde et lite øye på veikantfloraen. Veien gjennom Rendalen opp til Trysil var et vakkert stykke Norge, og i ettertid angreer jeg

Skottgården i Brekken

Radgras *Beckmannia syzigachne* fra
Renabakken i Østerdalen

litt på at vi ikke svinga innom Bullmuseet (Rendalens Bygdemuseum) for å ta i nærmere øyensyn den gamle prestegården der Jacob Breda Bull blei født og vokste opp, og som han siden brukte som litterær bakgrunn for en rekke av sine fortellinger, for eksempel *Vesleblakken* og *Ulveslaget*.

Men vi kom til Røros og Brekken hvor vi hadde et aldeles herlig opphold på det gamle gjestgiveriet på Skottgården. Det er et "må-sted" om du besøker Rørosregionen. Du slipper alt maset med å gå blant turiststrømmen i Røros, sover godt i nydelige senger på rom med gammel sjarm og kan nyte måltider med lokalmat du seint vil glemme og som vil lokke deg tilbake hit. Det

er sjelden at jeg har følt meg mer velkommen enn på Skottgården. Det er ikke langt til botanikken heller, med en flora som har mer enn hjertet behager.

Jeg ba om en liten "fristund" til det berømmelige Sølendet, men jeg fikk bare med meg i hastverket i blåklokkeengene en del marinøkler *Botrychium* sp. og mye bittersøte *Gentianella amarella* ssp. *amarella*. Det blei knapt med tid.

Bittersøte *Gentianella amarella*
Foto: Bård Haugsrud

Jeg kan avgjort anbefale et "sommerhopprenn" i Renabakken for alle medlemmene i "stråforeningen", men glem endelig ikke opplevelsen av mange vakre stykker av Norge med historie og matkultur. Kjører du litt utenom de "store veiene" får du mindre trafikk og litt bedre tid til botanikken.

Litteratur

Often, Anders. 1998. Radgras *Beckmannia syzigachne*, stavklokke *Campanula cervicaria* og gulltvettann *Lamium galeobdolon* i og ved hoppbakkene på Rena. *Blyttia* 56(1): 23-24.

ISSOLEIE *Ranunculus glacialis*, ÅRETS VILLBLOMST 2022

Tekst og foto: Kristin Steineger Vigander

Artikkelen er tidligere publisert i Blyttia 2022-1

På det nakne gruset i kanten av smeltende snøfonn, der snøen går vekk så sent at ingen "normale" planter vil kunne vokse der, i den naturtypen vi kaller snøleie – der kan vi finne den vakre lille fjellplanten isssoleie *Ranunculus glacialis*.

Denne planten, som Knut Fægri kaller det nordiske høyfjellets symbol, har i år fått den gjeve tittelen Årets Villblomst 2022. Hvert år siden 2016 har Norsk Botanisk Forening, med hjelp av engasjerte blomsterelskere, stemt på sin favoritt blant de utvalgte kandidatene.

Tidligere har følgende planter blitt valgt til Årets Villblomst:

- 2016: Jåblom *Parnassia palustris*
- 2017: Linnea *Linnaea borealis*
- 2018: Blåklokke *Campanula rotundifolia*
- 2019: Ballblom *Trollius europaeus*
- 2020: Skogstorkenebb *Geranium sylvaticum*
- 2021: Bergveronika *Veronica fruticans*

Og i år – 2022 – var det altså isssoleien som gikk av med seieren. Isssoleien er selveste "maskotplanten" til Norsk Botanisk Forening. Det ble i sin tid vedtatt av hovedstyret at isssoleien skulle representere foreningen, og emblemet for NBF ble tegnet av Dagny Tande Lid. Emblemet, som er logoen til NBF, skulle foreligge som emaljert nål og som stoffmerke, og prøve ble sendt ut til grunnorganisasjonene på nyåret 1990.

Lom kommune har valgt isssoleie

som sin kommuneblomst.

Issoleie, som er en lav, nesten glatt plante i soleiefamilien, blir 5-25 cm høy og har kremhvite blomster først på våren. Men etter hvert endrer fargen på kronbladene seg:

Logoen til NBF

De blir rosa og til slutt purpurrøde. Blomstene er store og sitter enkeltvis eller noen få sammen. Begerbladene har purpurbrune hår.

De nedre bladene har stilk og er tykke, blanke og runde i omriss, men samtidig er de dypt flikete. Stengelbladene er sittende og mindre flikete.

Dette er en riktig "urnorsk" plante og er den arten som er funnet høyest

til fjells, 2370 moh., nesten helt på toppen av Galdhøpiggen. Den er nøysom når det gjelder jordsmonnet, og vokser ofte på grus, i snøleier, i rasmare og på morenerygger. Den er fortsatt ganske vanlig, men bare høyt til fjells, og på våte og kalde voksesteder.

Men utbredelsen til issoleie har gått betydelig tilbake i det som var lavalpint belte de siste 50 år. Klimaendringer som fører til overoppheting og gjengroing er trusler mot arten. Naturtypen snøleie er i tilbakegang, og småvokste fjellplanter vil kunne bli fortrent av mere konkurransedyktige arter. Issoleie er derfor rødlistet som sårbar (VU=vulnerable) i Fastlands-Norge (Norsk rødliste for arter 2021) og som nær truet (NT) på Svalbard.

De plantene som kan vokse i snøleie er de som er i stand til å utnytte selv den korteste sommer. I løpet av de to månedene fra snøsmelting til snøen kommer igjen, skal de ha rukket å folde ut blad og blomster, og de skal ha fått modne frukter.

At issoleien klarer dette på så kort tid, kommer av at den har forberedt seg grundig: Om høsten er allerede neste års knopper tilrettelagt innimellom bladstilkene, for å springe ut som blader og blomster neste år. Og blomstene er allerede fullt utviklet året i forveien, slik at det bare gjenstår at de folder seg ut når våren kommer.

Issoleie er tilpasset insekt-pollinering og har frøformering.

Fruktene (smånøttene) spres passivt i nærheten av planten. Noe spredning forekommer trolig med dyr, og noe med rennende vann.

I en periode ble issoleie skilt ut fra *Ranunculus*, og den fikk det vitenskapelige navnet *Beckwithia glacialis*. Men etter molekylærgenetiske studier ble issoleie plassert midt i soleieslekten, nært beslektet med blant annet hvitsoleie *Ranunculus platanifolius*.

Issoleie kan deles i to underarter: ssp. *glacialis* som finnes i områdene ved Nord-Atlanteren (amfiatlantisk) og ssp. *alaskensis* som vokser i Alaska.

(*Ranunculus camissonis*, som forekommer på begge sider av Beringstredet, er nå skilt ut som egen art.)

At planten har fått navnet issoleie, sier seg vel nesten selv, da den trives i kanten av is og snø. Men den er også kjent under navnet reinblom og reinsblomme, og rensoløy er også et navn som har vært brukt. Disse navnene skyldes nok at reinsdyr gjerne biter toppene av planten.

Man kan spørre seg om hvorfor blomstene skifter farge fra hvit til

rød. Det har vært fremsatt flere teorier om det. I *Blyttia* 1982(3) skrev Klaus Høiland en artikkel om emnet, og han fremsatte teorien om at det kunne skyldes signaler til pollinatoren: at insektene skulle få beskjed om hvilke blomster som allerede var besøkt og pollinert.

Men det er vel kanskje like plausibelt at den røde fargen tjener som en varmetilpasning. Selve blomsten er som en bevegelig parabolantenne. De store kronbladene virker som solfangere, og blomsten vender seg hele tiden mot sola for å hente mest mulig varme. Slik blir sentrum av blomsten oppvarmet nok til at frøene utvikles så raskt som mulig gjennom den korte tiden de har til rådighet.

Så den purpurrøde fargen tjener trolig som en tilpasning til å fange opp enda mer varmestråling for å sikre at frøene modnes.

Kanskje svaret er at fargen kan forklares med en kombinasjon av de to teoriene?

Jeg har skrevet et dikt til issoleien:

*Snø og grus er ditt sengeleie,
derfor kalles du issoleie.
Ditt navn bærer bud om et kjølig sinn,
men lurer du meg? Nei, jeg er ikke blind:
Du har nok mer varme enn vi skulle tro.
Bak isfasaden tennes en glo,
for du rødmer så blygt i din lille tue,
i gulhvitt og rødne fargeskue.*

Issoleie
Ranunculus glacialis

Norsk Botanisk Forening

Årets villblomst 2022

*Snø og grus er ditt sengeleie,
Derfor kalles du issoleie.*

*Ditt navn bærer bud om et kjølig sinn,
Men lurer du meg? Nei, jeg er ikke blind:*

*Du har nok mer varme enn vi skulle tro.
Bak isfasaden tennes en glo,*

*for du rødmer så blygt i din lille tue,
i gulhvitt og rødne fargeskue.*

Kristin Steineger Vigander

Kilder:

Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Naturvernforbundet.no

Store Norske Leksikon SNL

<https://no.wikipedia.org/wiki/issoleie>

EI GRANS HISTORIE – IKKE RART AT DET KLAGES PÅ KVALITETEN PÅ MATERIALER FRA GRANPLANTASJER. OG OM SOPPENE I TOPPEN AV GRANA

Kåre Homble

Ei 18 m høg gran i nordvestkanten av eldre skog av gran og bjørk på Sagtomta hos meg døde etter tørkesommeren 2018, og jeg hadde regnet med å hogge den for å lage ved i vinter, i likhet med av noen andre graner som tørket etter sommeren 2018. Men før jeg kom så langt som til å felle den, blåste den

ned uten hjelp, og heldigvis akkurat der jeg hadde planlagt å felle den. Som kanttret hadde den fått godt med lys i oppveksten, akkurat slik som graner som plantes ut på ei hogstflate etter snauhogst, og årringene ble deretter, noe som bildene viser, med nesten 1 cm breie årringer helt inn til marginen. Men til ved for å brenne?

Sø-Kringler, Sagtomta, 29.01.2022

Vedkvaliteten

Grana hadde blåst av i mannshøgde over bakken – fordi rødrandkjukas mycel hadde klart å ta seg gjennom den rasktvokste veden, helt inn til marginen, på den korte tida etter at grana tørket, kanskje i løpet av bare to vekstsesonger. Så jeg besluttet at så dårlig fyringsved ville jeg ikke ta bryet med å lage til, og kappet bare tørrgrana opp i håndterbare lengder og la den i skogkanten, til mat for andre sopper som vil etterfølge rødrandkjuka, som ennå ikke hadde

Råte forårsaket av rødrandkjuke

Snitt 4,3 m over bakken; diameter 28 cm

Tjærebevra *Exidia pithya*

antydninger til fruktlegemer. Men høgstubben får stå.

Soppene i toppen av grana

Som vanlig på yngre graner som tørker hadde tjærebevra *Exidia pithya* bredt seg vidt utover både stamme og greiner, men forekomst av narreskål *Aleurodiscus amorphus* på ei sped grein som hadde sittet 15 m over bakken fikk meg til å ta med belegg inn for å undersøke om en av *Phaeotremella*-parasittene kunne være på den, men jeg fant ingen. Derimot oppdaget jeg på samme belegget noen små *Lachnellula*-begre, som, etter mikroskopering, viste seg å være granhårskål *L. abietis*. Det er flere *Lachnellula*-arter

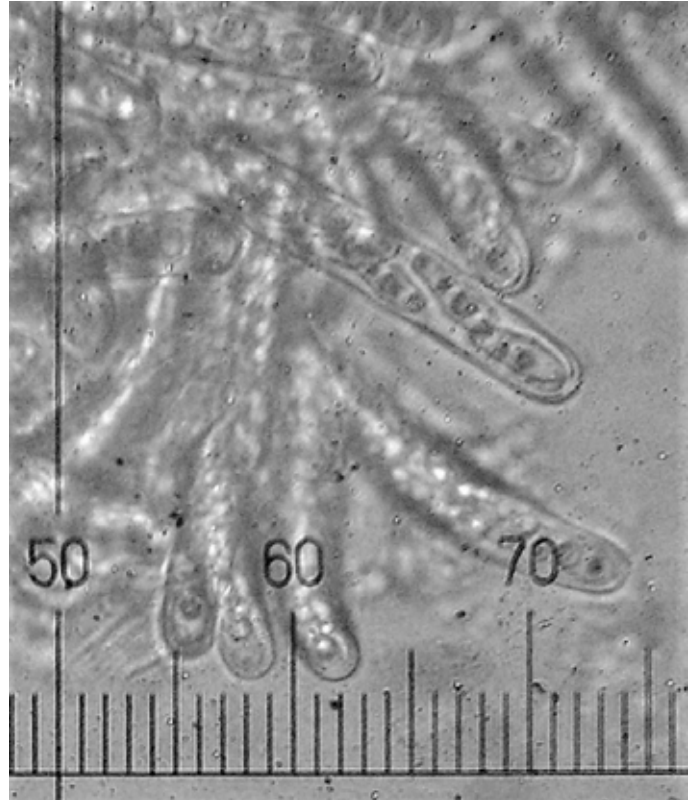
Narreskål *Aleurodiscus amorphus*

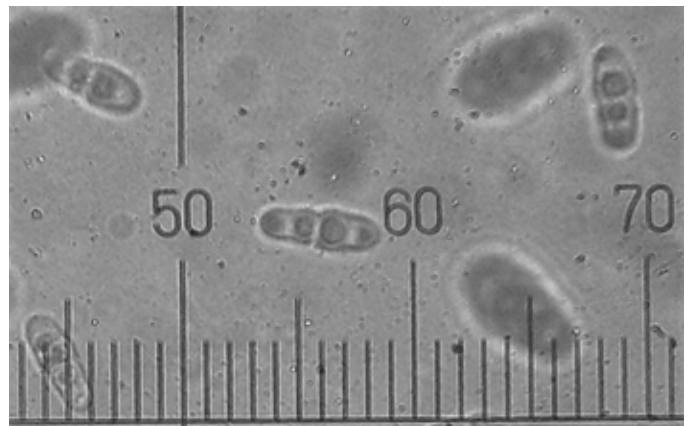
Granhårskål *Lachnellula abietis*

som kan vokse på gran og ligner på granhårskål, og ettersom Baral skriver dette i sin *Lachnellula*-nøkkel om granhårskålas økologi: «*On bark of living or dead, broken or hanging twigs and branches of Picea abies, sometimes close to or on blackened resin, 0-2.5 m above ground*», hadde jeg ikke forventet å finne den 15 m over bakken.

Men på belegget oppdaget jeg også noen svarte halvkuler, som var ca. 0.2 mm i diameter. Ved hjelp av Björn Wergens illustrerte ascomycet-bok med nøkkel for pyrenomyceter med usepterte og 1-septerte sporer (Wergen 2018) kom jeg til

Asci til cfr. *Didymella pinicola*, skala 3.28 µm

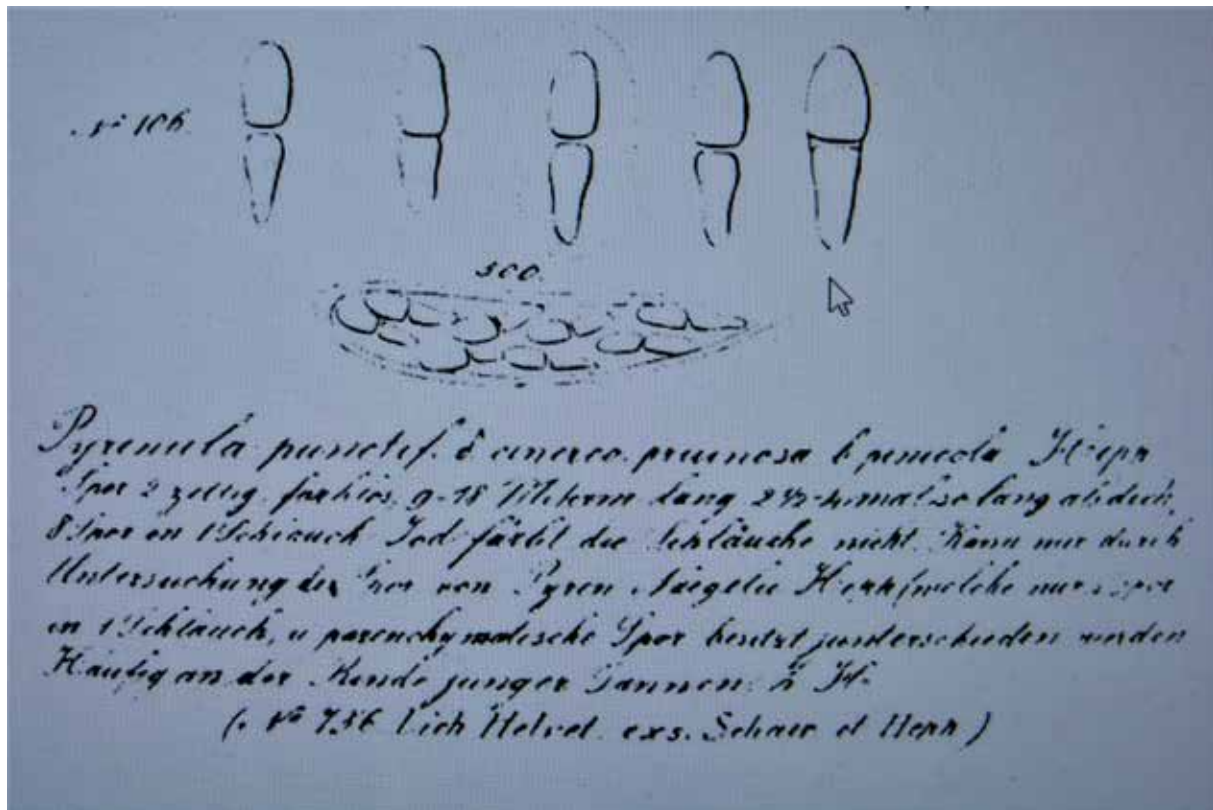

Ascosporer til cfr. *Didymella pinicola*, skala 3.28 µm

Cfr. *Didymella pinicola* (Hepp) Vain.

at soppen måtte tilhøre slektene *Arthopyrenia* eller *Didymella*. Jeg sendte så mikroskopibilder til ham, og han mente det måtte være en *Arthopyrenia*-art jeg hadde, og sendte meg to artikler med nøkler til denne slekta (Coppins 1988, Harris 1975).

Pyrenula punctiformis δ *cinereo-pruinosa* b. *pinicola* (Hepp 1853b, Tafel XIII)

Arthopyrenia

Dette er ei dårlig utredet slekt med arter av både licheniserte og ikke-licheniserte sopper. Nøklene i begge artiklene førte meg til *Arthopyrenia cinereo-pruinosa*, spesielt på grunn av de særegne 2-cellede sporene med innsving nær midten av hver celle, og at sporene har en epispore, et gelatinøst lag utpå den faste sporeveggen. Denne arten er, imidlertid, bare kjent fra ganske glatt lauvtrebark, og især fra edellauvtrær. I 1853 utga den tyske legen og naturvitenskapsmannen Johann Adam Philipp Hepp (1797-1867), som var i eksil i Sveits og samlet lav sammen med den 20 år yngre sveitseren Carl Wilhelm von Nägeli (1817-1891), første delen av et exiccat med europeiske lav

(Hepp 1853a), og med tilhørende beskrivelse og tegninger av sporer og asci. No. 106 i exiccatet, beskrevet og illustrert på «Tafel XIII» (Hepp 1853b) er *Pyrenula punctiformis* δ *cinereo-pruinosa* b. *pinicola*, som den finske lichenologen Edvard Vainio

Ascospore til cfr. *Didymella pinicola*

6. *D. pinicola* (Hepp) Vain.

Pyrenula punctiformis δ . *cinereopruinosa* β . *pinicola* Hepp Flecht. Eur. (1853) n. 106. *Arthopyrenia pinicola* Mass. Symm. Lich. (1855) p. 118; Rabenh. Lich. Eur. Exs. XXIV (1862) n. 659. *A. fallax* f. *pinicola*

206

E. A. Vainio, Pyrenocarpeae.

Arn. Lich. Fränk. Jur. (Fl. 1885) p. 270. *A. cinereopruinosa* ϵ . *pinicola* Jatta Fl. It. Crypt. Lich. (1911) p. 785.

Exs. Hepp l. c. — Zwackh Lich. Exs. (1861) n. 420. — Rabenh. l. c. — Anzi Lich. Rar. Langob. XI (1865) n. 437 (sec. Arn. l. c. p. 271).

Thallus macula albida indicatus, hypothallo indistincto. Apothecia sat crebra aut partim aggregata, verrucas formantia hemisphaerica, demum denudatas nigricantesque, primum cellulis substrati tenuissime obductas cinerascensque aut cinereo-nigricantes, opacas. Perithecium fusconigrum, dimidiatum, lat. 0.2—0.25 mm, margine ostiolarum haud aut rarius leviter prominente, ostiolo parvo. Asci cylindrici, membrana parte superiore sat tenui. Paraphyses bene evolutae, sat numerosae. Sporae distichae, ovoideo-oblongae, 1-septatae, long. circ. 0.017—0.018, crass. 0.005—0.0055 mm (sec. Hepp l. c. „long. 0.009—0.018 mm“ et sec. Mass. l. c. „crass. 0.00244—0.00366 mm“), membrana modice incrassata, septo vulgo in medio sporae.

Distr. In ramis Pini sylvestris. Nylandia: Tölö Helsingforsiae (Vain.).

In specim. autent. etiam in Hepp l. c. distributo apothecia vulgo non sunt aggregata, sed in specim. Fennicis vulgo aggregata et paullo majora; specimina Zwackhiana has duas formas connectunt. — Hyphae e basi perithecii excrecentes sat numerosae, crass. 0.003 mm, haud conglutinatae, parce septatae, haud constrictae. Paraphyses haud evolutae. Paraphyses apicem versus parce ramoso-connexae. Asci long. circ. 0.075, crass. 0.014 mm. Sporae 8-nae, decolores, 1-septatae, leviter constrictae, apicibus vulgo obtusis, strato gelatinoso haud indutae aut (sec. Hepp l. c.) interdum gelatinosae. Conidia „recta, long. 0.008—0.009, crass. 0.001 mm“ sec. Arn. l. c. Gonidia vera desunt.

seinere (1921) kalte *Didymella pinicola*, som anses som det gjeldende navnet for dette taxonet i Index Fungorum. Som det framgår av beskrivelsen hos Vainio, har den italienske lichenologen Abramo Massalongo (1824-1860) i 1855 kalt arten *Arthopyrenia pinicola*.

Både Hepp (1853b) og Vainio skriver at funnene av dette taksonet er på furu (derfor epitetet *pinicola*), henholdsvis i Sveits og Finland. Taksonet ser ut til å være angitt fra gran i Italia (Baglietto et Carestia 1867, nr. 455, side 426). I «The lichens of the Alps» (Nimis et al. 2018, side 600), der *Arthopyrenia pinicola* (Hepp) A. Massal. anses som synonym til *A. cinereopruinosa*, står dette om økologien til *A. cinereopruinosa*: “a temperate early

coloniser of smooth bark, found especially in clearings of long-established deciduous woodlands near rivers, on young twigs of e.g. *Fraxinus* and *Corylus*.”

Sekvensering av funn på lauvtrær av det som kalles *Arthopyrenia cinereopruinosa*, av *Didymella pinicola* fra furu, og mitt, og eventuelle andre, funn på gran, må til for å finne ut av slektskapet mellom dem, om det er samme art, eller to eller tre forskjellige.

Takk

Hjertelig takk til Björn Wergen, Schwarzwälder Pilzlehrschau (Hornberg, Baden-Württemberg), som kom med nyttig tips og sendte *Arthopyrenia*-artikler til meg.

Litteratur

- Baglietto, F., Carestia, A., 1866, 1867. Cataloge dei Licheni della Valsisia. *Commentario diella Societa Crittogamica Italiano* 2(2,3): 240-261, 321-434.
- Barals *Lachnellula*-nøkkel <https://in-vivo-veritas.de/wp-content/uploads/2015/10/Lachnellula-Baral-20081.pdf>
- Coppins, B.J. 1988. Notes on the genus *Arthopyrenia* in the British Isles. *Lichenologist* 20(4): 305-325.
- Harris, R.C. 1975. *A taxonomic revision of the genus Arthopyrenia Massal. (Ascomycetes) in North America*. A Doctor of Philosophy Dissertation, Department of Botany and Plant Pathology, Michigan State University. x + 287 s.
- Hepp, P. 1853a. (Utg.). *Die Flechten Europas in getrockneten mikroskopisch untersuchten Exemplaren* (12 bd. med 716 nr., 1853–1864). Bd. I. Zürich.
- Hepp, P. 1853b. (Utg.). *Abbildungen und Beschreibung der Sporen zum I. II. III. und IV. Band der Flechten Europas in getrockneten mikroskopisch untersuchten Exemplaren.*: tab. I–XXVI (nos. 1–233). Zürich.
- Index Fungorum <http://www.indexfungorum.org/names/names.asp>
- Nimis P.L., Hafellner J., Roux C., Clerc P., Mayrhofer H., Martellos S., Bilovitz P.O. 2018. The lichens of the Alps – an annotated checklist. *MycKeys* 31: 1–634.
- Vainio, E. 1921. Lichenographia Fennica I. Pyrenoliquenes iisque proximi Pyrenomycetes et Lichenes imperfecti. *Acta Societas pro Flora et Fauna Fennica* 49(2): 1-274.
- Wergen, B. 2018. *Hanbook of Ascomycota, Vol. Ia. Pyrenomycetes s.l. mit 0-1 fach septierten Sporen*. Funghiparadise Productions, Hornberg.

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Liljekonvallene, dikt av <i>Arne Paasche Aasen</i>	3
Litt mer om slekta <i>Selinum</i> , av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Dikternes blomster: Ei svensk vise om en <i>Selinum</i> , av <i>Roger Halvorsen</i>	9
Fore, furu – toll og tall og tyri, av <i>Anders Often</i>	14
Småopplevelser fra mine botaniske år I: Om den plagsomme røde vassarva og litt lokalhistorie, av <i>Roger Halvorsen</i>	20
Solsikke <i>Helianthus annuus</i> , av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	23
Småopplevelser fra mine botaniske år II: Om ei lita plante på Sylterøen i Brevik, bortgjømt i et syrindratt og litt lokalhistorie, av <i>Roger Halvorsen</i>	27
Ny Norsk Rødliste 2021, en karplanteoversikt for Telemark, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	30
Småopplevelser fra mine botaniske år III: Gullkløver på Kubru ga en annen ny art og utløste seinere sinne over dårlig planlegging i offentlig etat, av <i>Roger Halvorsen</i>	33
Listéra for 20 år siden. Molte <i>Rubus chamaemorus</i> , av <i>Sigrid Nordskog</i>	37
Om Silenos, en god venn av Bacchus med glade drikkevaner og gud for fyll og drukkenskap, og om ei planteslekt brukt i norske barneleker, av <i>Roger Halvorsen</i>	40
Nytt fra styret, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	46
Radgras <i>Beckmannia syzigachne</i> ? Sats på en stans i Renabakken, av <i>Roger Halvorsen</i>	47
Issoleie <i>Ranunculus glacialis</i> , Årets Villblomst 2022, av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	50
Ei grans historie – ikke rart at det klages på kvaliteten på materialer fra granplantasjer. Og om soppene i toppen av grana, av <i>Kåre Homble</i>	54